

RECENSIONS

Cebrià BARAUT, *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles X-XIII*. Vol. II. Andorra 1990, 187 pp. i 16 il·lustracions gràfiques.

En aquest segon volum del *Cartulari* andorrà, complement del primer (cf. ATCA, IX (1990), 369-370), el P. Baraut ha reunit essencialment tres blocs documentals de certa heterogeneïtat en ordre a la seva procedència i caracterització. El primer acompanya una breu monografia, *El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i les seves relacions amb la Vall d'Andorra* (9-25), que el seu autor havia publicat temps enrera (dins «*Studia Monastica*», 10 (1958), 239-274) i que ara ha actualitzat i ampliat, així com el mateix cos documental (els vint-i-quatre documents han pujat a trenta). La segona part acull un aplec de *Documents particulars de les parròquies andorranes* (71-138), amb un repertori de cinquanta-tres peces. La tercera constitueix de fet un *Apèndix* al volum I, recollint-hi aquells documents que no pogueren entrar al *Cartulari* en el moment de la seva confecció (139-167).

En la primera part és estudiada la projecció del monestir de Tavèrnoles, el més antic i important dels medievals de la diòcesi urgellenca en les terres andorranes, veïnes del seu emplaçament, en les quals es formà amb el temps un extens patrimoni, bé que dispers, dins el qual destacaven les tres entitats filials del monestir en la Vall del Valira: Sant Andreu de Tolse, Sant Jaume d'Engordany i Sant Vicenç d'Enclar. El P. Baraut assenyala l'interès de la documentació referent a la relació Tavèrnoles-Andorra per a la toponímia, onomàstica, mitjans de subsistència i relacions socials dels habitants de la Vall. Així mateix assenyala la provenença fonamental d'aquella, del *Cartulari* del monestir (avui a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell) i la tipologia dels trenta documents aplegats, que abasten dels anys 807/925? al 1266. Aquests es classifiquen en onze donacions (núms. 1-2, 4-5, 7-8, 10-12, 23, 26), deu arrendaments (núms. 13, 15, 18, 21-22, 24-25, 27-28, 30), tres permutes (núms. 6, 14, 17), un empenyorament (núm. 20), una restitució (núm. 16), una venda (núm. 19), una concòrdia (núm. 29) i dues consagracions d'esglésies (núms. 3, 9).

D'aquest conjunt ens lleu destacar els de major interès institucional. Els arrendaments o concessions per al conreu de terres del monestir revesteixen quasi sempre caràcter hereditari, salvant la reversió en aquest, cas d'extingir-se la descendència, i sotmeses a la satisfacció d'un cens parciari (doc. 15, de 1122; 18, de 1167; 27, de 1218; 30, de 1266), a voltes d'una quantitat fixa en diner (docs. 22 i 24, de 1184 i 1195, respectivament) o eventualment en espècie (doc. 25, de 1210) i -només alguna vegada- previ pagament d'una quantitat com a entrada (docs. 22 i 24, de 1184 i 1195, respectivament). Els docs. 15 (1119-1137) i 22 (1184) consignen un lliurament de la persona i béns del concessionari a favor del cenobi per a després de la seva mort, que en el primer comportava la recepció d'aquest com un dels germans en la participació i societat del monestir.

De les donacions de particulars a favor d'aquest, algunes són les corrents en l'època, de reserva de possessió i úsdefruit amb pagament d'un cens i transmissió hereditària (doc. 5, de l'any 1000) o sols en vitalici (doc. 11, de 1072). Però al seu costat no manquen les de tipus pecuniari «pro remedio animae» (docs. 1, de 867-925? i 12, de 1099, dels comtes urgellencs Miró i Ermengol V, respectivament), però també de simples fidels (docs. 2, del 949; 4, de 985; 8, de 1022).

Especial significació per a l'afaiçament de formes comunitàries en el règim econòmic-matrimonial enclou sens dubte el doc. 10 (de 1214), una donació mútua de la meitat dels béns posseïts pels dos esposos amb possibilitat d'alienació d'alguns d'ells per necessi-

tat dels fills i preveient el trànsit a Sant Sadurní, després de la mort dels cònjuges i dels fills. I no es pot oblidar l'empenyorament d'unes terres i cases per dos morabatins del doc. núm. 20 (de 1176) sense precisió sobre les concessions de tenència i resolució de la penyora.

El diplomatarí de la segona part va precedir també per altra substanciosa introducció sobre la caracterització dels cinquanta-tres documents recollits (entre els anys 915 i 1289), tots ells inèdits i procedents de parròquies andorranes, custodiats avui en el mateix arxiu urgellenc, el seu interès per a la llengua, toponímia, onomàstica, així com els seus aspectes formals (datació, escrivans, signes manuals d'alguns d'aquests...). Atinent al seu contingut, els distribueix entre vint-i-quatre donacions (núms. 3-4, 6, 8-10, 15-17, 23, 25-26, 30, 33, 35-36, 40-42, 44-46, 48-49), catorze vendes (núms. 1, 5, 13-14, 20-22, 24, 28-29, 38, 43, 50-51), quatre permutes (núms. 12, 34, 37, 39), quatre exvacuacions (núms. 2, 7, 11, 27), un empenyorament (núm. 18), dues concòrdies (núm. 31-32), un testament (núm. 47) i dos capbreus (núms. 52-53).

Retrobem encara en aquesta sèrie de manera més accentuada testimonis rellevants per al coneixement del dret privat, especialment familiar, d'aquella contrada pirinenca en els segles medievals. Per raó de brevetat només podem apuntar la presència d'unes cessions de béns entre esposos amb modalitats diverses en ordre a reserves, disposició, supervivència (núms. 30, de 1261, i 48, de 1273) i també els núms. 9 (de 1214) i 25 (de 1259) aquest darrer qualificat com a *Charta de violaria*. Semblantment, hem de registrar un grup de donacions d'un terç del patrimoni (com a *Charta de tercià* s'anomena el núm. 16) dels pares a favor dels fills, casats o no, amb reserva de potestat i varietat d'altres condicionaments, que podrien fer pensar en un tipus d'heretament més difuminat (núms. 4, de 1132; 10, de 1214; 16, de 1246; 26, de 1259; i 36, de 1264). Com a excepcional ens apareix la donació -també d'un terç- d'uns fills a favor de la seva mare vídua amb el seu nou marit (núm. 27, de 1260).

L'empenyorament de terres («pignora», «retorn») en garantia de diners rebuts, és representat pels núms. 17-18 (de 1246) i 41 (de 1268). El primer -i tal volta també els altres dos- semblen estar en relació amb l'aixovar o el dot femení o l'aportació marital, rebudes pels pares d'un dels esposats. Sols en el darrer s'especifica clarament que el creditor-tenedor de les terres «fructibus in sorte non computatur set ex dono nostro [dels deutors] habeatis», és a dir l'anomenada penyora d'úsdefruit, en la qual els tals fruits no tenien funció d'amortització del deute, sinó d'interessos generats per aquest (en la línia de «mortgage»).

La tercera part final constitueix -ja ho hem indicat- un *Apèndix* al volum I del *Cartulari* andorrà publicat anteriorment i acull un grup de quinze documents entre 896 i 1295, alguns ja publicats en altres seus. La seva caracterització correspon a la del referit volum -de predominant temàtica pública- i no cal insistir-hi; però sí assenyalar la importància proporcional del nombre de disposicions successòries -testaments i publicacions sacramentals- (núms. 1, de 996; 2, de 1003/1005; 4, de 1044; 5, de 1048; 6, de 1051). També hi trobem una butlla papal (núm. 9, de 1165), una donació episcopal en féu (núm. 11, de 1223) i d'altres de vinculades a administracions eclesiàstiques o senyoriales (núms. 8, de 1102; 10, de 1208; 12, de 1230; 13, de 1282). I finalment unes interessants concòrdies entre els homes d'Andorra i els representants municipals de Puigcerdà (núms. 14 i 15, de 1294 i 1295, respectivament), sobre fixació de fronteres entre la Cerdanya i les Valls d'Andorra, valuós testimoni de desenvolupament de les institucions comunitàries locals, entrada ja la Baixa Edat Mitjana.

Com el vol. I, el present va acompanyat d'uns índexs complets: toponímic, onomàstic, d'escrivans, d'esglésies; i amb una reproducció facsimilar d'alguns dels documents del recull, així com d'algunes fotografies de monuments del sector, força il·lustratives de l'ambient cultural i social en què es generà aquesta documentació. No cal parlar de

l'acurada transcripció i presentació dels textos, segons que ens té acostumats el seu editor.

Josep M. Font i Rius

Josep M. PONS I GURI, J. RODRÍGUEZ BLANCO, *Inventari dels pergamins de l'Arxiu Històric Municipal de Calella* (Textos i Documents 23), Barcelona, Fundació Noguera 1990, 532 pp.

El fons documental en pergami de l'Arxiu Històric de la ciutat de Calella, objecte del present consciencios inventari, procedeix tot ell de fons patrimonials de la rodalia que s'hi han anat incorporant amb el temps, sobretot per l'esforç del regent de l'arxiu i del museu locals, Josep M. Cortina i Bagué. Es tracta de sis fons: Giol (amb 706 unitats), Salvador (amb 318), Flaquer (amb 287), Teixidor (amb 52), Basart (amb sols 3) i Grabolosa (amb sols 5). L'inventari que han dreçat Pons i Rodríguez abasta, doncs, un total de 1371 documents, que s'estenen del 1079 al 1797, corresponents el primer al segle XI (1079), del 2 al 29 al s. XIII, del 30 al 297 al segle XIV, del 298 al 645 al segle XV, del 646 al 1227 al segle XVI, del 1228 al 1370 al s. XVII i el 1371 al s. XVIII. A tots i cada un d'ells és dedicat un expressiu regest amb caracterització diplomàtica crítica (original, còpia, trasllat...) i indicació de l'escrivà, signatura del fons i mides del pergami. Els respectius enunciats deixen entreveure els continguts típics de tot fons patrimonial o familiar d'ambient rural: capítols matrimonials, dots i escreix, llegendes, censals i violaris, heretaments, establiments enfitèutics, apart del tou important de donacions, vendes i permutes. Bons índexs toponímic, onomàstic i especialment el conceptual, molt precís i detallat, faciliten la consulta directa dels respectius textos, que cal realitzar a l'arxiu calellenc, ja que cap d'ells no consta publicat.

Josep M. Font i Rius

M. del Carmen ÁLVAREZ MÁRQUEZ, *La Baronia de la Conca d'Òdena* (Textos i Documents 25), Barcelona, Fundació Noguera 1990, 286 pp.

Aquest llibre constitueix en realitat un valuós diplomatarí corresponent a l'antic territori de la baronia d'Òdena, integrada ben aviat en el vescomtat de Cardona. La introducció de l'autora (11-40) explica l'estructura d'aquesta baronia (coneguda com a tal almenys des del 1281) amb els castells o termes del seu àmbit i el respectiu origen i evolució històrics. La documentació reunida pren per base el fons d'Òdena i algun altre de l'Arxiu Ducal de Medinaceli a Sevilla i també els fons de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Abasta cent trenta-sis unitats en un arc cronològic que corre de l'any 990 al 1276 (mort de Jaume I, data fixada per l'autora). Els núms. 1-3 pertanyen al s. X, els 4-30 al s. XI, els 31-56 al s. XII i els 57-136 al s. XIII. Els documents, transcrits segons les bones normes diplomàtiques, porten un ampli regest inicial i un molt complet aparat heurístic, en el qual, apart dels originals o còpies d'arxiu, hom ha tingut en compte els extractes de recopilacions dels segles XVII i XVIII i d'altres referències bibliogràfiques. En l'al·ludida introducció, l'autora assaja una tipologia dels documents, en la qual combina la que ella considera de «forma subjectiva» amb «l'objectiva», amb consignació dels textos corresponents. El contingut d'aquests ofereix una gran diversitat, que dificulta la seva classificació institu-

cional. Documents de procedència reial, senyorial, eclesiàstica, d'ordes militars, i particulars incideixen sobre els aspectes més diversos del dret públic o privat: convenis sobre castells, enfudaments i juraments de fidelitat alternen amb testaments, vendes, permutes, dots i esponsalícis, pactes familiars, etc. Tampoc manquen relacions més singulars com la conveniència entre el senyor d'Òdena i el veïnatge del castell en ordre a la prestació de serveis (núm. 24, del 1084), manumissió de servents (núm. 130, del 1274), sentències arbitrals (núms. 57, de 1202, i 99, de 1247), etc. Un índex de notaris i escrivans i un altre d'onomàstic i toponímic (bé que amb la deguda distinció tipogràfica) clouen aquest interessant recull que apropa als nostres medis erudits una documentació catalana que els avatars històrics han fet emigrar ben lluny de casa nostra.

Josep M. Font i Rius

Antoni BACH I RIU, *Col·lecció Diplomàtica del Monestir de Santa Maria de Solsona: el Penedès i altres llocs del comtat de Barcelona (segles X-XV)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya 1987, 216 pp.

Les donacions de béns a esglésies posaren a les mans de Santa Maria de Solsona i de la seva canonja una sèrie de terres i alguna població situada en el comtat de Barcelona i més en concret en llocs del Penedès. La documentació relativa a tals béns segueix formant part de l'Arxiu Diocesà de Solsona i ara és publicada pel responsable del dit arxiu, el qual en fa una presentació, on és indicada la localització dels béns o drets esmentats (25-32, amb dos mapes de localització, 12-13).

Les peces ací resumides en regist i extensament publicades són cent trenta-set, datades entre els anys 955 i 1437 (45-191). Igual com en d'altres aplecs documentals, també en aquest els aspectes interessants són múltiples. No cal parlar de la riquesa d'antropònims i sobretot de topònims. En allò que toca més de prop el camp d'aquest anuari, podem esmentar la repetida referència a les lleis godes («iudicialis liber», p. 67, document 25; «...toletane legis auctoritas, libro quinto, capitulo primo...», 73, núm. 32; «In libro Iudicum», 77, núm. 37 o «secularibus legibus», 83, núm. 43). Però a partir d'un cert moment, desapareixen les lleis godes i fan l'aparició els «usatgi/usatges», 97, núm. 59 (cf. també, p. 117, lín. 4; 146, núm. 104) i àdhuc el *Decret* de Gracià (129, dues darreres línies). Fins i tot hi ha dues sentències arbitrals, en les quals trobem interpretacions d'*Usatges* (116, núm. 80 i 119, núm. 82). És particularment interessant el text de les pàgines 156-160 perquè és una sentència arbitral que inclou la transcripció de les posicions de les dues parts en litigi. I seria difícil d'oblidar el de les pàgines 136-140 perquè són una mostra dels problemes i de les consegüents tensions socials provocades per la multiplicitat de drets del sistema feudal.

El pas d'una legislació a una altra és paral·lel al de la substitució dels models documentals de l'Alta Edat Mitjana: *Ego... donator sum...*, *Manifestum est enim...*, etc., per redaccions més personals; o de la datació pels anys de regnat dels reis francs per la dels anys de l'Encarnació, present per primera vegada en la pàgina 91, núm. 52, del 1146 (a la pàg. 99, núm. 62, les trobem emprades totes dues; assenyalen, de més a més, que la primera vegada en què, ultra la indicació cronològica consta la local de l'acte és a la pàg. 88, núm. 49, del 1142); o dels escrivents clergues per d'altres que no semblen ésser-ho i que semblen ésser al servei de famílies de la noblesa principal: 62, núm. 19, al servei dels Alemany de Cervelló; 74, núm. 33, al dels Folc de Cardona; 78, núm. 37, al dels Montcada; 83, núm. 43, al dels Queralt; el 1145, l'escrivà, Ramon, s'autoqualifica de «lit[er]eratus» (90/51). En les pàgines 101-102, núm. 64, tenim una visió de conjunt de l'arxiu de la Mensa Episcopal de Solsona a darreries del segle XVI. És documentat un

mestre de gramàtica, Berenguer Carbonell, de Barcelona, anterior al 1308 (146, núm. 103; i 163-164). Només dos petits textos són en català: una tarja de Berenguer d'Entença (162, núm. 116) i una nota sobre distribució de les claus de la casa de la canonja de Solsona a Barcelona (181, núm. 130). Hi ha diverses equivalències de sous barcelonesos i marcs d'argent (110, núm. 74; 129, núm. 92; 133, núm. 95; i 134).

El volum és completat amb dues taules: la de topònims (195-199) i la d'antropònims (203-216).

La transcripció del text llatí deixa dubtes. N'esmentaré alguns: «Amuntcatenis» (p. 117, núm. 80, lín. 2) i «dominicacionis» (119, lín. 27), em pregunto si no seran «dominicatoris»; «promito» (92, núm. 54, lín. 4), no serà «prompto»? «Ad enza» (94, núm. 56, lín. 7 del final), no serà «ad enzà» i així tindriem un «enzà = ençà» ja el 1149, per tant més d'un segle i mig abans del primer enregistrat pel *Diccionari Català-Valencià-Balear*, del 1315? «Sine eugam» (111, núm. 75, lín. 7 del final, sembla que hauria d'ésser «sine engan»; «[de] Mir [ad mare]» (135, lín. 6), no hauria d'ésser llegit «[de] mer[ídie]» d'acord amb el context de les quatre confrontacions? «Usque» (162, núm. 115, lín. 3), no ha d'ésser «uterque»? Repeteixo que, no havent tingut l'avinentesa de comprovar les lectures damunt els originals, no afirmo que es tracti de faltes ans em limito a manifestar dubtes. N'afegiré un altre: veig en la classificació temàtica de la pàgina 10 que només hi hauria un testament; a mi me n'han sortit tres, si no m'erro: 82, núm. 43; 94, núm. 56; i 112-113, núm. 76.

En l'actual esplet d'edicions de conjunts documentals catalans, l'aportació de Solsona, d'on no fa gaire Josep M. Pons i Guri publicà el *Cartoral de Santa Maria de Roca Rossa* (cf. ATCA, V (1086), 352-353), fa esperar noves riqueses que no desmereixeran de les d'altres arxius. Augurem que en nova ocasió, que desitgem ben pròxima, hom es pugui estalviar el paràgraf precedent.

Josep Perarnau

Els Privilegis de la vila d'Igualada. Edició, notes i comentaris introductoris a cura de Joan CRUZ RODRÍGUEZ (Biblioteca Abat Oliva 80), Igualada - Barcelona, Ajuntament - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1990, 344 pp.

Col·lectànea dels privilegis rebuts per la vila d'Igualada dels monarques o altres senyors jurisdiccionals i de documents assimilables per llur valor institucional. La font bàsica és el *Llibre de Privilegis* de la vila confegit essencialment pel notari Gabriel Forn el 1579, conservat en l'Arxiu Municipal, del qual procedeixen 131 documents, però hom ha tingut l'encert d'ajuntar-hi els inserits en d'altres llibres del dit arxiu (5), així com els trobats en els registres de l'ACA (3), i de confrontar els copiats en el *Llibre de privilegis* amb els originals d'aquest Arxiu reial. Així, el col·lector pot presentar un total de 139 documents, entre els anys 1234-1599, agrupats no pas cronològicament, sinó per sèries temàtiques, distribució molt útil per a acostar el lector interessat al contingut documental. Aquestes sèries són les següents: 1. *Població*, núms. 0-2 (anys 1234-1388); 2. *No alienar*, núms. 3-18 (1235-1373); 3. *Confirmacions*, núms. 19-24 (1320-1373); 4. *Aprovació de capítols*, núms. 24 bis-26 (1373-1449); 5. *Absolucions de penes*, núms. 27-28 (1320-1398); 6. *Exempció de tributs*, núms. 29-42 bis (1390-1421); 7. *Ordenació del territori*, núms. 43-51 (1386-1400); 8. *Carreratge*, núms. 52-53 (1381-1385); 9. *Economies*, núms. 54-75 (1293-1373); 10. *Obres públiques i urbanisme*, núms. 76-85 (1357-1440); 11. *Jueus*, núms. 86-87 (1336-1352); 12. *Oficials reials*, núms. 88-109 (1294-1599); 13. *Règim municipal*, núms. 110-118 (1365-1492); 14. *Hisenda municipal*, núms. 119-127 (1352-1456); 15. *Ordre públic i militars*, núms. 128-139 (1294-1416), de fet, abasta l'arc cronològic de 1234 a 1599.

La transcripció, força acurada, no s'ha fet sempre en la seva integritat, sinó tan sols en els casos considerats pròpiament privilegis, dedicant als altres una ressenya. Tots, però, són encapçalats per una rúbrica indicativa del contingut i al final per l'anotació de les fonts de procedència. En la transcripció s'ha mantingut lògicament l'idioma originari -quasi sempre el llatí- ço que sabem va ocasionar en certs medis de la població igualadina una injustificada sorpresa, o i més hagut compre que cada un dels al·ludits grups temàtics és precedit d'un oportú comentari de l'editor sobre l'interès i significació de les peces reunides sota el seu títol. Assenyalem, finalment, la bona introducció a tota l'obra, de caracterització del seu contingut i del context històric de l'evolució ciutadana en què es generà aquella documentació, així com els índexs amb els quals finalitza el llibre. El primer es refereix al *Llibre de Privilegis*, cosa que permet refer la seva estructura (és de dolbre que en cada anotació no hi figuri la seva data), segueixen sengles índexs de persones laiques i eclesiàstiques (tal volta unificables), d'escrivans i notaris, i topogràfics. No hi haguera sobrat un índex cronològic del conjunt documental aplegat. I encara, cal registrar la bibliografia, ben actualitzada.

Josep M. Font i Rius

Lluís G. CONSTANS I SERRATS (+), *Diplomatari de Banyoles*. Volum III. (De l'any 1.300 al 1.384), Banyoles, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles 1989, 370 pp.

El present volum és continuació dels ja recensionats en aquestes pàgines (cf. ATCA, V (1986), 350-351; IX (1990), 373-375) i conserva les característiques dels anteriors. Una pàgina inicial d'aquest indica els fons arxivístics dels quals procedeixen els documents registats o d'alguna manera transcrits dins el volum. Dic «d'alguna manera», perquè una dotzena almenys dels dits documents no són transcrits complets, ans només de forma fragmentària (p. e., núms. 485, 510, 553, 568, 574, 586, 617, 655, 666, 714, 720, 808); vuitanta-sis tenen transcripció completa; els altres són només resumits en regest.

Els quatre-cents quaranta documents ací aplegats (del 471 al 907, amb algun «bis») ens permeten d'assistir a la vida d'una població catalana, Banyoles, i a la seva lluita constant fins a esdevenir vila reial en tota l'amplitud. I així trobem les *Ordinacions* de la població, en llatí i en llengua catalana (núms. 483 i 484), l'acta de fixació de les fites terminals de Banyoles (núm. 583) i tota una sèrie de documents indicadors de la tensió entre les diverses instàncies de poder i la vila: mals usos (núm. 507), sentència arbitral de Jaume II en el conflicte entre Banyoles i Besalú (núm. 587), butlla de Joan XXII confirmant el senyoriu de l'abat (núm. 614), el joc d'amenaçar amb el desplaçament de les famílies banyolines a Mata, on serien de jurisdicció reial directa (núms. 618, 620, 625, 626), les repercussions econòmiques de la campanya a Sardenya (núms. 724-728), entre les quals es troba el *Fogatge del 1359* (núm. 733), seguides, al cap de poc, de les produïdes per la Guerra dels dos Peres (núms. 752-753), en el marc de les quals s'ha d'inscriure el ball de pas, traspàs i retorn de certs estrats de jurisdicció damunt la vila, de les mans del rei a d'altres, compradors de regalies (núms. 792, 809, 813, 834-838, 840, 875). I, de tant en tant, passos positius, com la concessió de fira (núm. 778), l'ordinació relativa al consell popular per a l'elecció de compromissaris per a la designació de les autoritats locals, en la qual ens colpeix una frase precursora dels autoritatismes aleshores imminents: «ubi est multitudo, ibi confusio» (núm. 797), la fundació de la casa d'acolliment de Cornellà del Terri (núms. 847, 852), la sentència arbitral sobre obligacions contributives dels oficials seglars de l'abat (núm. 886) o la concòrdia sobre el corredor del vi entre l'abat i la vila (núm. 903); la tensió també existia entre l'església del monestir i la de Santa Maria dels Turers (núm. 713). Algun detall abasta a qualificar la situació política de la Corona

catalano-aragonesa en temps d'Alfons el Benigne, la de feblesa del rei davant les autoritats eclesiàstiques (núm. 610) o davant els nobles (núm. 622). Assenyalem, com a particularment interessants en el nostre tema el document on consta la trajectòria d'un *Decretum* robat (núm. 630) o els regests dedicats a l'examen d'un merge jueu (núm. 707), a un *Avicenna* en hebreu (núm. 721) o al merge Bonjudà Cabrit (núms. 734-738). En el núm. 533 trobem una referència als «infantes scole», però en el núm. 483 consta un monjo jove que no sap signar. Fins i tot assistim encuriós a l'eixida d'anguiles del llac en temps de pluja, literalment caçades en desviar l'aigua a tesa en un camp (núm. 665).

Tota aquesta riquesa documental és presentada dins un volum, en el qual el Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles es continua lluint per la composició de les pàgines, per la qualitat del paper, per l'enquadernació del llibre. Fins i tot, en començar la lectura de les transcripcions, hom tingué la impressió que el text era qualitativament superior al publicat en els volums anteriors. Però el conjunt no permeté de confirmar aquella valoració més positiva, car, per exemple, la pàgina 115 s'acaba amb un paràgraf tallat que no he sabut veure on segueix; el document núm. 587, datat «pridie Kalendis ffebruary Anno domini Millesimo Trecentesimo vicesimo sexto» no correspon al «1326 gener 31» tal com diu l'encapçalament del regest corresponent (110), ans al mateix dia del 1327, car en aquell moment l'any començava a comptar el 25 de març (¿caldrà revisar d'altres datacions?). Un altre cas, en el qual la perplexitat va més enllà de l'ortografia es troba en el mateix document, p. 113, línia 13 del final: «de balneolis», quan tot fa suposar que ha de dir «de Bisulduno»: ¿o l'escamot de Banyoles anà contra Banyoles mateix, cas en el qual tot el document és un trenca-closques? Les grafies almenys dubtoses són tantes que cal renunciar a establir-ne la llista, però algunes són perdedores: trobem en la pàgina 141, lín. 3 del final: «bovis iusum», però aquest «manament del bou» ha d'ésser «vobis visum»; en la pàgina 277, lín. 7, diu: «nosen iustá», quan hauria estat molt clar «nos en instà»; acabarem amb aquest: en el regest del núm. 822 trobem «dimiteix o rebaixa», quan en el document llegim «dimittitis et relaxatis» (293, lín. 3), és a dir «lliureu i cediu». Els responsables de l'edició no han estat encertats en publicar unes transcripcions sembrades de faltes, car la qualitat de l'edició dels documents relatius a Banyoles no és assegurada per la materialitat del volum.

Josep Perarnau

Raimundi MARTINI, *Capistrum Iudaeorum*. Texto crítico y traducción, Adolfo ROBLES SIERA (Corpus Islamo-Christianum. Series Latina 3/1), Würzburg i Altenberge, Echter Verlag i Telos Verlag 1990, 350 pp.

Si hom recorda que les obres principals de Ramon Martí són dues, el *Pugio fidei* i el *Capistrum Iudaeorum*, que la primera fou publicada per darrera vegada el 1687, que la segona era fins ara rigorosament inèdita i que el de les relacions entre grups religiosos diversos és tema de la màxima actualitat, comprendrà que calgui saludar efusivament aquest volum pel sol fet de tenir-lo a les mans. Val a dir que l'obra total ha de tenir dos volums i no cal dir que quan el segon hagi vist la llum la joia serà completa. Esperem, doncs, aquell moment per a oferir una recensió digna de l'obra i mentrestant dediquem-li una primera benvinguda.

De moment, aquest primer és repartit en tres grans seccions: una introducció (7-44), a la qual cal afegir la bibliografia (45-52); el text llatí i la traducció castellana de la primera part del *Capistrum* (53-311), part a la qual s'han de sumar les pàgines de notes (313-330); i les taules de noms propis (331-335) i de referències a autors o als llibres de la *Biblia* (335-345).

La introducció presenta tant l'autor com l'obra. Ramon Martí hauria nascut almenys el 1220 i no el 1230 (14) i a les dades conegudes de la biografia caldria afegir la recentment proporcionada per la *Chronica* llatina de Pere Marsili, segons la qual hauria acompanyat Jaume I al Concili de Lió del 1274 (13). Quant a l'obra escrita, Adolfo Robles sembla dubtar de l'autenticitat del *De secta Mahometi*, que recentment li ha atribuït Josep Hernando (22 i 28-29; cf. ATCA, V (1986), 472, núm. 2285). I ja arribats al *Capistrum Iudaeorum*, l'autor afirma que seria un treball complementari de la *Disputa de Barcelona del 1263*, elaborat, doncs, entre aquest any i el 1267, en què fou publicat (12, 31, 34). La seva finalitat seria idèntica a la de la *Disputa*: provar que el Messies ja ha vingut i així il·luminar la ceguesa dels jueus mitjançant l'exposició objectiva, per text i context, del sentit dels llocs bíblics controvertits i mitjançant l'examen de llur exposició en el *Talmud* o en d'altres llibres autèntics (35-36). D'ací ve la distribució d'aquesta primera part en set seccions o capítols (*Rationes*), cada una de les quals és dedicada a un dels llocs bíblics discutits entre cristians i jueus. L'autenticitat del *Capistrum* és confirmada pel fet que ell i el *Pugio* són esmentats un en l'altre com a obra del mateix autor (25-32), de l'anàlisi dels quals esments es pot deduir que la redacció del *Pugio* fou certament feta per etapes (31), extrem que en quant al *Capistrum* s'ha de deixar en hipòtesi (30). La transmissió textual del *Capistrum* ens és coneguda per tres còpies manuscrites de Bolonya, París i Nàpols, que presenten diversitat en els detalls redaccionals com és ara el fet que Bolonya posa subtítols en el curs del text, mentre París els agrupa al començament de cada part, a tall de sumari (32); és també digna d'ésser esmentada la diversa redacció del tema de les setanta setmanes de Daniel en el *Capistrum* i en el *Pugio* (33). La literatura més tinguda en compte per Ramon Martí en aquesta seva obra fou la no cristiana: l'*Alcorà* i el *Muslim* i llibres d'alguns autors musulmans (38-39) i sobretot els *Targum*, *Talmud*, *Midraschim* i llibres d'alguns rabins (39-40); la cristiana només hi ocupa una posició marginal (42).

La segona part, no publicada encara, és dedicada a les principals objeccions dels jueus contra les posicions cristianes.

En aquesta presentació d'urgència, ultra remerciat vivament Adolfo Robles per la feina en la preparació d'aquesta edició crítica, només remarcaria la conveniència d'extremar els mecanismes de persecució de les faltes. Segurament pel fet de la distància entre l'editorial i l'autor, indicaré alguna lectura que m'ha deixat perplex: p. 90, núm. 18, lín. 3: «gignere» («gigneret»?); 92/19/7: «textum» («tectum»?); 126/1/7-8: «quia desiderabilium» («quia vir desiderabilium»?); 156/111: «ests» («est»); 160/20/5: «stittisse» («stettisse»?); 200/37/28: «guartum» («quartum»?); 200/38/4: «Scirpturarum» («Scripturarum»?); 214/12/11: «scscriptum» («scriptum»?); 228/22/10: «homonis» («hominis»?); Com també en la introducció, paraules com «razocinio» (17, línia 4 del final), «bagague» (20, lín. 16); 26, lín. 3: «fachadas» («fechadas»); 31, lín. 8: «al II Parte»; 33, lín. 5 final: «explicaciones». Diré només que tals indicacions no són resultat de cap recerca sistemàtica, ans s'han presentat en usar el llibre.

Justament perquè el llibre és destinat a fer molt de servei i perquè no és previsible que se'n multipliquin les edicions, sembla que caldria extremar la condícia a perseguir possibles faltes, cosa que certament l'autor farà després d'aquesta experiència amb la primera part de l'obra.

Josep Perarnau

Raimundi LULLI, *Opera latina*. 76-81. *Opera Parisiis annis MCCXCVII-MCCXCIX composita* ediderunt M[ichela] PEREIRA et Th[eo] PINDL-BÜCHEL (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis LXXIX. Raimundi Opera Latina XVII), Turnholt, Brepols 1989, XLVI i 462 pp.

En el prefaci, els responsables de l'edició de les «Raimundi Lulli Opera Latina» assenyalen el fet que per primera vegada són editades en la dita col·lecció obres de Ramon Llull anteriors a l'any 1300 (VII). De fet, trobem en el present volum set obres lul·lianes, escrites a París els anys 1297-1298, tres entorn de la contemplació: *De contemplatione Raimundi*, *Quomodo contemplatio transit in raptum* i *De declaratione conscientiae* (1-61); i tres d'astronomia i filosofia: *Tractatus novus de astronomia* (63-218), *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequacium opiniones erroneas et damnatas a venerabili patre domino Episcopo Parisiensi* (219-402) i *Investigatio generalium mixtionum secundum artem generalem* (403-454), ací editades de la manera que els lectors d'ATCA coneixen per anteriors volums: III (1984), 280-283; IV (1985), 470-471 i VII-VIII (1989), 330-336. El volum s'obre amb una presentació dels manuscrits (XII-XLI), presentació completada en les pàgines 72-81 en relació al *Tractatus novus de astronomia*, i s'acaba amb taules de llocs bíblics (457), d'antropònims i topònims (458) i de títols d'obres de Llull (459-460).

Al primer cop d'ull resulta ben clara la importància dels textos ací publicats: en els tres relatius a la contemplació podríem trobar una exposició del dit tema a partir de la doctrina metafísica de l'acte únic de totes les dignitats (cf. pàgina 21, línies 13-16) i no només a base de la relació d'exemplarisme entre Déu i la creatura pròpia del primerenc *Llibre de contemplació*; en el *Liber novus de astronomia* trobaríem la base de les investigacions dutes a terme per la professora Michela Pereira, a les quals és dedicada la recensió següent; i en la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita...* tenim la posició del nostre polígraf en relació a les tesis dels averroistes parisencs. I no cal dir que el fet de trobar-los units en un sol volum multiplica l'interès del llibre. Afegim-hi, per exemple, que en la introducció al tractat d'astronomia, la dra. Pereira discuteix amb els qui s'havien ocupat fins ara del tema i precisa que, segons ella, l'aportació del llibre lul·lià és «quella de considerar l'astronomia non in termini puramente empirico-tecnici, ma secondo «rationes necessariae», come egli esplicitamente afferma...» (69); o el fet d'assenyalar el *Libellus Isagogicus* d'Alcabitius (Al-Qabi'si), com l'obra que Llull tractava de substituir (*ibid.*)

Atesa la particular importància del volum que tenim a les mans, també és més de doldre que certes lectures deixin insatisfet. En donarem algun exemple: ja en la pàgina XI, línia 10, trobem en la frase del *Cant de Ramon* el participi «emparat», quan en les OE, I, 1302, vers 45 llegim «emparat»; en la pàgina XXIV, notícia del Clm. 10544, deu mancar la referència a PERARNAU II, p. 141-147, quan en la següent, dedicada al Clm. 10497, hi ha remissió al vol I, p. 102-116. En la pàgina XXXIX, en relació al Ross. 990, no n'és assenyalada la descripció, sense comparació molt més completa que la indicada, publicada a «Randa», 10 (1980), 71-79. La insatisfacció també s'estén a algunes lectures, com per exemple, la de la pàgina 31, IV, línia 67, on llegim «...humilitate non induis...», quan sembla que el correcte hauria d'ésser «humilitate non indueris», o «humilitatem non induis» o « [te] humilitate non induis » i a les línies 76-77: «...per tot homines infideles... et plures mali Christiani...», quan l'«et» fa esperar «malos Christianos»; a la pàgina 74, línia 8, llegim que el ms. Clm. 10544, diu «parisiensi» quan en realitat diu «pariensis», o, dues línies més avall, «Lullus», quan en realitat diu «lull», tal com hom pot veure en el meu catàleg, II, 146. I tampoc no som informats que Palémon Glorieux publicà un fragment d'aquesta obra.

Bo i lamentant, doncs, aquestes petites falles, cal agrair la continuïtat en l'edició de les obres llatines de Ramon Llull.

Josep Perarnau

Michela PEREIRA, *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull*, Londres, The Warburg Institute (University of London) 1989, IV i 118 pp.

Els darrers vint anys, la història de la ciència anterior a l'anomenada «revolució científica» va apartant la seva atenció gairebé exclusiva a les grans figures, especialment si són valorades -a més- en funció d'allò que ha estat posteriorment la concepció de la ciència que ha prevalgut fins als nostres dies i que es va iniciar en el segle XIX. La historiografia s'ha anat interessant com més va més pel que podríem denominar figures intermèdies, o per les mateixes grans figures però en tant que participants d'amples moviments intel·lectuals, cosa que obliga a anàlisis comparatives dins el complex panorama cultural medieval encara tan desconegut, o bé per instruments intel·lectuals que van perdre vigència amb la configuració de l'anomenada «ciència moderna», o bé intentant aclarir processos de difusió o recepció de les idees en contextos sòcio-polítics, econòmics o religiosos concrets, o bé parant atenció a moviments «científics», que, amb els criteris de la ciència actual, no qualificaríem pas com a tals, però que si no són coneguts i estudiats és impossible d'entendre quina fou per a un intel·lectual baix-medieval o renaixentista la manera com hom va concebre la naturalesa i com s'hi va relacionar l'home.

Entre aquests darrers, ja es va tenint en compte no solament l'estudi dels moviments intel·lectuals que gaudiren de la respectabilitat d'haver estat originats i/o propagats als centres «oficials» de producció científica, especialment els universitaris (per exemple, l'aristotelisme i el galenisme), sinó també d'aquells altres que foren originats extraacadèmicament i que cresqueren, des dels anys baixmedievals, en el terreny fronterer entre la respectabilitat acadèmica dominada per un racionalisme d'una influència aristotèlica evident, i una concepció del món (macro-/microcosmos) d'evident influència neoplatònica i forta penetració social. Un d'aqueixos moviments fou el de l'alquímia. Les dificultats que en presenta l'estudi deriven del mateix caràcter fronterer a què al·ludíem. No obstant això, se n'ha conservat un «corpus» important d'escrits, l'estudi dels quals projectarà llum damunt la història intel·lectual d'Europa entre els segles XIII i XVIII. Un d'aquests «corpus» s'escampà sota el nom de Ramon Llull (+ 1316). Un altre, no pas menys important, s'expandí sota el nom d'un contemporani més jove, Arnau de Vilanova (+ 1311), líder intel·lectual de la facultat de medicina de Montpeller. Si els esmentem plegats és perquè els mateixos escrits alquímics que formen les dites col·leccions van establir una relació intel·lectual entre aquests dos savis medievals.

D'ençà que en els segles XVII-XVIII la història va començar a utilitzar criteris objectius per tal de verificar la informació subministrada per les fonts documentals, sorgiren dubtes seriosos pel que fa a l'atribució dels escrits alquímics a les dites figures, així com respecte a llur relació intel·lectual en aquest tema. Avui ja no hi ha cap dubte que l'atribució d'escrits alquímics a Ramon Llull manca de fonament, com també la relació discipular en el camp de l'alquímia de Ramon Llull respecte a Arnau de Vilanova. No sembla tampoc pas que cap dels escrits alquímics atribuïts a Arnau de Vilanova fossin escrits per aquest metge. Però els historiadors recents comencen d'estudiar aquestes col·leccions alquímiques «per se» i no «des de» les grans figures, a les quals havien estat atribuïdes. La preocupació per demostrar l'engany i la falsetat d'atribuir a les dues figures baixmedievals aquesta mena de literatura pseudo-científica i poc respectable (des de l'òptica de la filosofia de la naturalesa triomfant arran de la «revolució científica»), va dominar els historiadors. Potser per això, ens mancava encara: (1) la resposta a la pregunta de quin en fou l'origen i com es varen formar les dites col·leccions; (2) un catàleg sistemàtic del «corpus» pseudo-llullà i del pseudo-arnaldià; i (3) l'edició crítica de les obres que constitueixen les esmentades col·leccions. Sense això, no era possible d'emprendre seriosament l'estudi d'aquestes col·leccions alquímiques, així com tampoc el de la relació entre elles i amb d'altres escrits alquímics contemporanis, ni tampoc començar a clarificar amb rigor aqueixa part tan important de la història intel·lectual i social d'Europa entre els segles XIV i XVII, que fou el moviment alquímic, que, juntament amb el moviment paracelsista i la tradició hermètica, varen constituir tres dels processos intel·lectuals i socials extraacadèmics més importants de la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement.

Doncs bé, el llibre de Michela Pereira, que comentem, fa tres coses. En primer lloc, exposa la primera hipòtesi coherent pel que fa a l'origen i procés de formació del «corpus» alquímic pseudo-lul·lià, demostrant que la col·lecció en qüestió no va ser pas una cosa històricament estàtica, ans el resultat d'un llarg procés que s'inicià a mitjan segle XIV i es conclougué en la transició del segle XVI al XVII; procés que va respondre a problemes d'índole intel·lectual i social -encara no del tot aclarits-, que van portar a ordenar a l'entorn d'un nucli primari allò que acabà essent conegut amb el nom de «corpus alquímic pseudo-lul·lià». En segon lloc, ofereix el primer catàleg crític de les cent quaranta-tres obres que formen el dit «corpus» alquímic. En tercer lloc, prepara amb tot això el camí per a emprendre la fase d'edició crítica del nucli constituït de la col·lecció alquímica pseudo-lul·liana, acompanyada, naturalment, de l'estudi històric del contingut intel·lectual -emmarcat en els seus contextos sòcio-intel·lectuals- dels esmentats escrits.

El llibre de Michela Pereira es divideix en dues grans parts. La primera, constituïda per una introducció i quatre capítols, és dedicada, en primer lloc, a examinar quin fou el nucli al voltant del qual va cristal·litzar la col·lecció alquímica pseudo-lul·liana (*Liber de secretis naturae seu de quinta essentia*), la relació d'aquest nucli amb obres alquímiques ja existents (*Testamentum*, *Codicillus* i *Epistola accurtationis*) (capítol 1). En segon lloc (capítol 2), les vies per les quals va circular aquest «corpus» i la manera com es va anar enriquint i guanyant en complexitat, entre els segles XIV i XVII. La hipòtesi de l'autora és que la formació de l'esmentat «corpus» va travessar tres etapes fonamentals: en la primera, uns concrets llibres alquímics foren atribuïts a Llull durant els segles XIV i XV; en la segona, es procedí a l'ampliació del «corpus» durant aquest darrer segle i el XVI; en la tercera, es donà la configuració de la seva forma final, mitjançant la incorporació de manuscrits alquímics miscel·lanis, durant les darreries del segle XVI i primers anys del segle XVII. És precisament aquest «corpus» alquímic miscel·lani tardà el que fa servir l'autora com a punt de partença per a explicar la seva hipòtesi de les tres etapes de formació de tot el «corpus». El capítol tercer analitza el procés de l'aparició gradual de la llegenda que Llull era alquimista. El capítol quart narra la història de les discussions entorn de la relació del Llull històric amb els escrits alquímics que li eren atribuïts. El nucli de la segona part és format per un catàleg model·lic de les obres alquímiques atribuïdes a Ramon Llull, d'una gran utilitat com a eina de treball per als historiadors del lul·lisme i per als de l'alquímia, així com per als interessats de les complexes relacions intel·lectuals del «corpus» alquímic pseudo-lul·lià durant el llarg període històric a través del qual es va formar.

El catàleg consta de tres seccions: (1) el corpus alquímic pseudo-lul·lià pròpiament dit, que inclou les obres alquímiques i mèdico-alquímiques de cada etapa de formació del «corpus», que són atribuïdes a Llull, tant els manuscrits, edicions impreses com catàlegs rigorosos més actuals; (2) obres atribuïdes ocasionalment a Llull; (3) i obres que s'han d'excloure del «corpus». Cada obra d'aquesta última secció conté una breu nota explicativa de la raó de l'exclusió. No s'hi inclouen tampoc les receptes aïllades atribuïdes a Llull, així com tampoc les obres del «corpus» existents en llengües altres que el llatí. Hem de considerar el catàleg com un instrument valuós, bé que provisional, per a l'edició crítica del «corpus» i la seva posterior o simultània anàlisi dels continguts intel·lectuals, doctrinals i tecnològics. Això no obstant, ací hem de doldre'ns del fet que no sigui esmentat l'inventari d'obres lul·lianes en català, que inclou tot un apartat de les alquímiques catalanes atribuïdes a Ramon Llull, publicat en el primer volum de *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, Barcelona 1982, 200-202.

El catàleg es complementa amb tres valuosos índexs: de manuscrits (són tingudes en compte vuitanta-cinc biblioteques: setanta-nou d'europées i sis d'americanes), de títols (dos-cents vint-i-un) i d'«incipits» (cent noranta). L'obra inclou una bibliografia, que fa la distinció entre fonts i literatura secundària, més un índex de noms, que no recull, malauradament, tots els esmentats en el llibre (p. e., i fixant-nos només en uns quants dels

relacionats amb terres de llengua catalana, Josep Maria Millàs i Vallicrosa, José A. Paniagua, Llorenç Pérez i Martínez).

En una paraula, és el primer pas científicament seriós que es fa en la historiografia del «corpus» alquímic pseudo-lul·lià, que considera el dit «corpus» com a material d'estudi «per se». El seu treball permet d'acostar-se amb criteris històrics rigorosos a l'estudi dels diferents escrits del «corpus». Michela Pereira ens ha sabut oferir claus intel·lectuals d'interpretació, fins ara inexistents. Amb això, ha obert un nou front en la investigació d'aquest important moviment intel·lectual extraacadèmic, que fins ara es presentava a l'estudi com un conglomerat d'accés difícil. Amb això, ofereix a més el model a seguir en l'estudi del «corpus» alquímic pseudo-arnaldià, tan mancat d'aitals apromaments.

Lluís García Ballester

Harold LEE, Marjorie REEVES, Giulio SILANO, *Western Mediterranean Prophecy. The School of Joachim of Fiore and the Fourteenth-Century Breviloquium* (Studies and Texts 88), Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1989, xii i 348 pp.

Dues parts ben diverses, completades amb llistes de fonts i de bibliografia (323-330) i tres taules (331-346), constitueixen aquest volum: l'estudi previ (3-147) i l'edició del text de la *Summula seu breviluquium super concordia Novi et Veteris Testamenti* (151-322). Guiats per la procedència catalana dels manuscrits que ens n'han conservades còpies (92-93; 151-152), els editors consideren que també l'obra procedeix de Catalunya, extrem del qual el crític no ha acabat de convèncer-se, car se li fa difícil de veure que a mitjan segle XIV un autor català es col·loqués en una perspectiva que li permetés d'escriure una frase com «...a principio et porta Yspanie, scilicet Cathalonia...» (207, lín. 187-188; cf. 206, lín. 168-169), quan durant anys i panys es mantindria ben viva la diferència entre Catalunya i Espanya (aquesta, encara a finals del segle XIV identificada amb la Corona de Castella, quan fins feia poc, si no m'erro, encara en Ramon Muntaner, menys de vint anys abans de la *Summula*, entre nosaltres «Hispania» equivalia a «terra de sarraïns»). Sense marxar de la mateixa pàgina, el joc textual entre les línies 177-183 i l'aparat crític a les línies 181-186 demostra que els copistes de les còpies catalanes s'adonaren d'una relliscada de l'autor, en la qual ells no caigueren, la de considerar que els reis de la branca de Mallorca provenien i participaven de l'arrel Hohenstaufen a través de la reina Constança, muller de Pere el Gran, quan la rama mallorquina s'empalrava en el tronc de la casa de Barcelona una generació anterior a la de Pere i Constança, en Jaume I. També sona a estranya l'etimologia de la paraula «Catalunya»: «...Cathaloniam, a logos, quod est sermo, et cathalicio, quod est vastacio dicitur, quia, ut predictum est, ultra quam credi potest universon vastabit» (207, lín. 188-190).

Però encara que l'autor no hagués estat català, és indiscutible que Pere el Cerimoniós ocupa un dels llocs principals, personificació del rei onzè que humiliarà l'Església pecadora, serà contemporani de l'Anticrist i, després de les tribulacions finals, portarà l'Església purificada al triomf de l'únic ramat i l'únic pastor de totes les nacions convertides i definitivament posseïdor de la Terra Santa i de Jerusalem. Aquest fet segurament seria suficient per a explicar que l'obra s'estengués a partir de Barcelona.

Allò que em sembla afirmable amb seguretat és que la *Summula seu Breviloquium...* és una obra de considerable empena, en la qual és elaborada, a partir dels esquemes de la concòrdia entre els dos Testaments propis de Joaquim de Fiore, tota una història universal i sagrada que no és a llaor de la casa de França, ans es permet de prescindir-ne, i presenta Pere el Cerimoniós com a protagonista dels esdeveniments finals de la història total, sagrada i profana alhora. A partir d'aquesta sòlida dada hom es pot preguntar, no

pas a qui interessava, car la resposta és evident, ans en quins ambients es podia elaborar tal pronòstic. El fet que en tal predicció no comparegui per a res la casa de França obliga a preguntar-se si no tenim ací una obra (d'encàrrec?) destinada a contraposar-se, per exemple, als escrits tan pro-francesos de fra Joan de Rocatalhada i si en algun lloc d'Europa l'autor no hauria estat en relació amb franciscans del grup entorn de Lluís de Baviera; repetiré que no és cap afirmació, ans només una hipòtesi de treball. No cal dir que les posteriors profecies relatives a reis de la casa de Barcelona, darrerament objecte de l'atenció d'Eulàlia Duran (cf. ATCA, IX (1990), 591-592, núm. 5830), resultaran il·lustrades, si no ja explicades, pel text que ens ocupa. Només una observació marginal entorn del problema de l'autor de la *Summula*: els editors semblen donar per descomptat que tot el text del dit llibre és d'autor únic, cosa que cal precisar, car les *Regulae pro tempore persecutionis* incorporades en el pròleg en prosa (174, lín. 186, a 177, lín. 276) són d'autor no identificable amb el de la *Summula*, car aquest indica que són obra de «quidam sanctus pater» (174, lín. 184); i de fet tingueren vida pròpia, car també foren integrades dins el *De triplici statu mundi* atribuït a Francesc Eiximenis i copiades soles en un foli relligat amb el volum de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, Clm 10517, f. 1, tal com hom pot veure en el meu *Els manuscrits lul·lians medievals de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic*. II. *Volums de textos llatins*, Barcelona 1986, 73, nota 2.

El text, tal com es troba en aquestes pàgines, deixa en el lector massa perplexitats, com la repetició de «et novi» en la pàgina 168, línia 11; «cum prima generatio veteris» per «prima generatione», a 169, 28-29, i «ob culpa» per «ob culpam» en la línia 36; «per angelus» en compte de «per angelum» a 170, 79, «sumus» per «summus» a 171, 109: «ter negavit Christus» per «ter negavit Christum», a 175, 213; «datis sunt» per «dati sunt», a 181, 88, «suplendum» per «supplendum» a 181, 91; «ad vigilia» per «a vigilia», a 185, 215-216; «Navale bellum deponente in Siciliam, veniet» per «Navale bellum de ponente in Siciliam veniet». Hi ha d'altres raons de desfici: a la pàgina 18 sabem que fra Pèire Joan morí el març del 1298, però a la 58 trobem que la seva *Postilla super Apocalypsim* només fou acabada (per ell, és clar) el 1299; la condemna d'obres d'Arnau de Vilanova el 1316 no fou obra d'un Concili Provincial de Tarragona (55), ciutat que no es troba «in Aragon» (63); Duran de Baldac no morí a Girona el 12 de juliol del 1321, sinó uns quants dies més tard dins el mateix mes, «in festo sanctae Margarethae», tal com diu el Martirologi beguí (64); «incapayronati = encaperonats» no sembla derivar de la paraula «capa», sinó de «caperó». Són detalls, però són sobers.

L'edició del text és precedida per una introducció d'Harold Lee i Marjorie Reeves, intitulada *L'escola de Joaquim de Fiore*, en la qual, després d'un primer capítol dedicat a la literatura «profètica» posterior a Joaquim de Fiore, en general anònima, en general elaborada en l'antic regne de Sicília i destinada a vehicular una determinada valoració de l'actualitat política contrària als Hohenstaufen (3-16), i d'un altre dedicat a fra Pèire Joan (Oliu), reafirmant enfront de Raoul Manselli i la seva escola, el joaquimisme del fratre llenguadocià (17-26), vénen quatre capítols dedicats a Arnau de Vilanova (27-46); als beguins i terciaris [franciscans] a Catalunya (47-66); al joaquimisme en els cercles de beguins i terciaris acabats d'esmentar (67-74); a Joan de Rocatalhada i a la seva influència a Aragó i Catalunya, de fet en fra Pere d'Aragó i en Francesc Eiximenis, suposat autor del ja esmentat *De triplici statu mundi*, (75-88); i a l'autor del *Breviloquium* i els beguins (89-100), capítols en els quals és tan innegable com d'agrair l'esforç realitzat per a informar-se d'aquests aspectes de la nostra història espiritual, informació, però, que ja no aplega les aportacions dels darrers deu o dotze anys i que, per això mateix dissortadament, ja no representa novetat.

I així, el fet de prendre com a obres d'Arnau de Vilanova l'*Expositio super Apocalypsi* i els dos tractats del manuscrit dels carmelitans del col·legi de Sant Albert de Roma, o el de fer prevaldre el testimoniatge d'aquests per damunt del d'obres sense cap

dubte autèntiques d'Arnau de Vilanova entorn de la cronologia dels seus escrits, dóna el resultat d'una visió de certs aspectes arnaldians, com és ara el del seu joaquimisme, difícilment acceptable. El desconeixement d'edicions de textos o de documents fetes els darrers anys, com la del *De triplici statu mundi*, realitzada per Albert Hauf i publicada el 1979, amb l'intent de precisar-ne la datació en aquestes pàgines (ATCA, I (1982), 199-202), o d'articles com *Noves dades sobre beguins de Girona*, dins el volum XXV/I dels «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», del 1980, *Una altra carta de Guiu Terrena sobre el procés inquisitorial contra el franciscà fra Bernat Fuster* i *La butlla desconeguda de Joan XXII «Ut vestre religionis ager...» (Avinyó, 19 de febrer de 1322) sobre l'examen als aspirants al terç orde de sant Francesc*, tots dos publicats dins «Estudios Franciscanos» del 1981 i 1982, respectivament; *La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, de Mateu Rodrigo Lizondo, publicat a «Dynamis» del 1981; i *Els beguins de València en el segle XIV. La seua casa-hospital i els seus llibres*, publicat pel mateix Rodrigo i per Agustín Rubio Vela el 1984 en el primer volum de la «Miscel·lània Sanchis Guarner», i encara altres estudis d'aquest darrer sobre hospitals valencians del segle XIV, haurien conduït a una presentació molt més justa d'un món espiritual i mental que, potser no fou el marc en el qual nasqué la *Summula seu Breviloquium...*, però que podria haver influït en la seva recepció.

Ens cal, doncs, agrair doblement el treball dels editors, per haver-nos posat a les mans un text que segurament influi en una trajectòria d'interpretació política de la funció providencial de la Casa de Barcelona i per haver intentat una síntesi d'un dels aspectes de la situació espiritual de Catalunya durant el segle XIV. Esperem que la integració de les aportacions posteriors al tema incitarà els autors a una visió més rica d'aquella situació.

Josep Perarnau

Sant Vicent FERRER, *Sermons*. Volum VI. A cura de Gret SCHIB (Els Nostres Clàssics. Obres Completes dels Escriptors Catalans Medievals. Col·lecció B 9), Barcelona, Editorial Barcino 1988, 284 pp.

Aquest és el darrer dels sis volums dedicats a publicar els sermons catalans de sant Vicent Ferrer conservats en els manuscrits de la Catedral de València. Precisem, a fi d'evitar malentesos, que es tracta de tots els que actualment es conserven en l'arxiu de la Seu esmentada en manuscrits del segle XV, exceptuats els que constitueixen el seu manuscrit 278, pertanyents a la *Quaresma del 1413*, editats dues vegades: per Josep Sanchis i Sivera l'any 1927 i per Manuel Sanchis i Guarner el 1973. No cal dir que tampoc no hi ha en els dits sis volums els publicats en aquestes pàgines d'ATCA, IV (1985), 213-402 ni els que s'hi puguin afegir en el futur.

En l'acabament d'aquesta publicació, el primer volum de la qual isqué l'any 1932, és de justícia recordar les dues persones que, havent estat les principals en l'empresa, no han pogut experimentar la satisfacció de veure-la coronada: Josep Sanchis i Sivera, assassinar l'any 1936, i Josep M. Casacuberta, la figura del qual fou recordada i l'obra agraïda en aquestes pàgines (cf. ATCA, IV (1985), 451-454), agraïment que recau en la part que els correspongui als continuadors de llur obra.

Dues parts textuals ben clares formen el llibre que ens ocupa: els sermons cent vuitanta-unè a dos-cents setè de la sèrie corresponent als volums actualment existents en l'arxiu valencià esmentat (8-120); i els disset salvats d'entre els cinquanta-dos pertanyents al manuscrit 279 del dit arxiu, volum desaparegut l'any 1936, copiats per Josep Sanchis i Sivera abans del juliol d'aquell any (121-284).

Els sermons de la primera part formen un plec corresponent al temps que va des d'una

setmana santa fins al tercer dels dies de pregàries anteriors al dijous de l'Ascensió. Val a dir que no guarden una seqüència clara, car entre el del diumenge terç (73) i el del quart (97) després de Pasqua trobem els de sant Jordi (77), sant Marc (83), sant Pere Màrtir (87) i *In Corona Domini* de l'endemà de la Santa Creu de Maig (93), per tant corresponents als dies entre el 23 d'abril i el 4 de maig; certament, per molt que hom l'estirés, cap setmana no seria capaç d'encabir els dotze dies que van entre les dues dates acabades d'esmentar i per tant aquells quatre sermons no foren pronunciats entre un diumenge tercer i un de quart després de Pasqua. Algun fou ací desplaçat d'alguna altra sèrie.

La part corresponent a l'antic manuscrit 279 té un advertiment (121-122), el text complet de tretze sermons publicats a base de la transcripció manuscrita de Josep Sanchis i Sivera (129-245), un (el darrer, *Sermo Circumcisionis Christi*) potser complet (247-255), i un altre de clarament incomplet (el primer, ací sense títol propi, però que hauria de portar el de *Sabbato [ante dominicam ultimam post Trinitatem]*, 123-127), més dos d'altres en apèndix (269-282), publicats per Josep Sanchis i Sivera en el «Boletín de la Real Academia de la Historia» del 1926. Afegim-hi l'*Índex del manuscrit perdut* (257-260).

L'*Aparat de correccions i observacions* i l'*Índex de concordances* dels volums III-VI (261-267) formen part de la segona meitat del llibre, però cal suposar que també figurarien en el volum, encara que no hi hagués les transcripcions de Sanchis i Sivera.

Per a la secció de transcripcions de Josep Sanchis i Sivera és possible de realitzar la prova de la fidelitat del text, car una de les pàgines copiades per Sanchis i Sivera fou reproduïda en el «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», X (1982-1984 [1986]), 32, i correspon a la 209 del volum que ens ocupa. La comparació ha donat aquest resultat: en la línia tercera d'encapçalament del sermó trobem «ca° primo» però allò que escriví Sanchis i Sivera diu: «c° primo [17] etc.»; a la línia 30, després de la paraula «toltre» segueix en la pàgina de Sanchis i Sivera «esta error» ratllat, accident que no és indicat en l'aparat crític de la pàgina 262; a la línia 33 llegim: «XVIII° ca°» quan Sanchis i Sivera havia escrit «XVIII° c° [7 y 8]»; a la línia 34 llegim «calcarí» quan Sanchis i Sivera no s'havia permès tal rellescada i havia escrit, amb una «v» ben clara, «calcavi»; a la línia 35 llegim: «63° ca°», quan Sanchis i Sivera té «63° c° [3]». I a la pàgina 121 no hi ha cap indicació relativa a la no inclusió d'aquestes xifres entre claudàtors, «que completen les cites bíbliques» exactament igual com les paraules. I no manquen en aquesta segona secció del volum altres lectures que deixen perplex, com és ara en la pàgina 232: «Asteterunt» quan hom esperaria «Astiterunt» (lín. 4), «quarum» per «quare» (línies 5-6) i «asustar-se» per «ajustar-se» (línia 36, lectura suggerida no sols pel sentit i per l'equivalència amb el «congregabuntur» de la línia següent, sinó perquè no manquen en la pàgina autògrafa de Sanchis i Sivera, a la qual ens acabem de referir, més d'una «s» que fàcilment es pot confondre amb «j», concretament en les línies 13 i 14, la «s» inicial de la paraula «santa»; n'hi havia prou que hagués estat una mica més llarga i teníem una «j»).

Els casos acabats d'esmentar porten a plantejar-se aquells en què una lectura, ni que fos totalment literal i encertada quant a la transcripció, caldria que fos sotmesa a crítica (i les pàgines 261-262 deuen significar que aquesta vol ésser una edició crítica). En posaré algun exemple. A la pàgina 43, línia 19 trobem «ara» quan ha de dir «era», cosa de fàcil explicació: tota la pàgina exposa una doctrina cara als teòlegs medievals, la de la distinció entre «temps de natura» (lín. 19-20), «temps d'escriptura» (lín. 23) i «temps de gràcia» (lín. 29); és aquest darrer aquell en el qual ens trobem «ara», tal com diu, i aquesta vegada amb encert total, la línia 28; però allò que no es pot fer dir a sant Vicent Ferrer és que «ara» ens trobem en el temps de la llei de natura. A la pàgina 57, la referència bíblica inicial diu «(Jo., XX° ca°)», quan la frase pertany al capítol desè, vers 14. A la pàgina 93, el títol *De inventione sancte crucis* resulta desvirtuat per la nota immediata

següent: (*Dic ut it* (sic! *in*) *Exaltacione, mutatis mutandis*), cosa que vol dir que el tal sermó no és el que segueix, cosa, d'altra banda, que resulta ben clara, només pel fet de començar de llegir: «Sapiau que huy santa mare Església fa festa de la corona de Jesuchrist, e hir fem festa de la creu» (lín. 18-19); per tant, tal com després confirma tot el text, el sermó és [*De la corona de Jesuchrist*] o si hom vol en llatí [*De corona Domini*]. A la pàgina 233, línies 24-26, llegim: «Si'l meu adversari se evite de anar a Antechrist, ell obtindrà: més val que yo m'i cuyte»; si sant Vicent Ferrer digué això, s'ho podia estalviar, car no té sentit, ja que si l'adversari evita d'impetrar quelcom d'Anticrist, no cal cuitar a impetrar allò mateix, car ningú no ho discutirà; però mestre Vicent no digué tal cosa, ans «Si'l meu adversari se cuyte...»; la grafia de «c» i la d'«e» són tan pròximes que no cal perdre temps a parlar de la possibilitat de confusió; i la d'«u»/«v» no cal dir-ho. En un altre pla, la nota 1 de la pàgina 10 ens innova del següent: «Així acaba el f. 192 v. del ms. 276; a baix hi ha la crida següent: «Ciutat e com». Però el foli 193 comença amb un sermó nou. Deu mancar-hi un full, encara que la numeració continuï sense interrupció»; no sé si m'equivoco considerant que la «crida» és un reclam que indica les paraules, amb les quals començaven la primitiva pàgina i plec següents, d'altra banda ben coherent amb el final del text: «...los regidors de aquesta / ciutat e com...»; per tant, manca un o més d'un foli, que ja mancava quan es féu la numeració de folis d'aquell volum; i com que la crida o reclam indica que allí s'acabava un plec i en començava un altre, caldria haver analitzat la composició del plec següent per poder saber quelcom de segur: si manca un o més folis o si potser manca tot un plec; però en relació a la composició inicial del volum, la numeració no vol dir res, car només indica com el tom es trobava en el moment de posar-la. Un darrer problema: el lector no familiaritzat amb els sermons de sant Vicent Ferrer que llegeixi la pàgina 235, pot pensar que tot el text d'aquella pàgina és del sant, quan el sermó acaba amb tota claredat a la línia 26; el text que hi ha des del final d'aquesta línia fins al final de la pàgina ¿havia d'ésser publicat com si fos part d'un sermó vicentí?

Aquests són problemes que la lectura d'aquestes pàgines planteja i no soluciona. Acabarem amb un detall. Hom pot llegir a la pàgina 121 que el senyor Manuel Sanchis i Guarner «va tenir l'amabilitat de lliurar-nos aquesta transcripció» dels sermons feta pel seu oncle «al verso de les pàgines d'uns talonaris de rebuts»; aleshores, l'*Index del manuscrit perdut* (257-260), ¿d'on ha sortit, ja que no formava part dels talonaris? La resposta és fàcil: del «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», X (1982-1984 [1986]), 33-37, de la mateixa manera que ha sortit del mateix lloc, p. 35, notes 24 i 25, la notícia de l'existència dels dos sermons del mateix volum perdut, publicats en el «Boletín de la Real Academia de la Historia» del 1926 i reproduïts en les pàgines 269-282. Però si hom cerca un qualsevol reconeixement d'aquest deute en el volum que ens ocupa, perdrà el temps.

Les pàgines acabades d'esmentar obliguen a assenyalar una altra mancança, la de no haver transcrit ni tan sols haver indicat l'existència de fragments del volum desaparegut, pertanyents a sermons ara inexistents, publicats per Roc Chabàs dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos» dels anys 1902 i 1903, fragments puntualment indicats en les pàgines acabades d'esmentar del «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya». També és inútil de cercar cap explicació de la mancança. I no seria excusa el fet de tractar-se de fragments, car també ho són alguns de les transcripcions de Sanchis i Sivera, publicats en el volum que ens ocupa, i àdhuc alguns dels de la primera part del mateix llibre, directament procedents dels manuscrits de la Seu de València.

Tenim, doncs, publicats els sis volums de sermons catalans de la Seu de València i així ens dóna per acabada l'edició d'aquest conjunt realment important des de tots els punts de vista. Per això és més de doldre que la present edició no sigui ni quantitativament ni qualitativament arrodonida.

Lola BADIA, *De Bernat Metge a Joan Roís de Corella. Estudis sobre la cultura literària de la tardor medieval catalana* (Assaig 6), Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema 1988, 196 pp.

En aquest volum, on es recullen diversos estudis, algun dels quals acaba d'ésser resumit dins ATCA [cf. IX (1990), 588, núm. 5821], la doctora Lola Badia agrupa, entre d'altres, tres textos, amb els quals ha obert una polèmica ambiciosa. Hi qüestiona la licitud de parlar d'humanisme català abans de la segona meitat del segle XV. Al mateix temps, intenta de redimensionar el plantejament de la història de la literatura catalana dels segles XIV i XV. Sense estalviar detalls, Lola Badia malda a forjar conceptes historiogràfics nous, útils per a posar un cert ordre en un món marcat fins avui gairebé exclusivament per la robustesa d'una tradició erudita positivista.

No és d'estranyar que el P. Miquel Batllori, home ben ennavogat en aquesta tradició, hagi reaccionat contra l'intent de Lola Badia, defensant la vigència del concepte i sobretot, com a positivista, la realitat d'un humanisme català a partir dels dos últims decennis del segle XIV.

Com en tota polèmica, Lola Badia i Miquel Batllori tenen punts de vista ben fonamentats, encara que llurs conclusions resultin al capdavall divergents. Lola Badia té raó quan fustiga una certa apologètica nacionalista nascuda del Noucentisme, en ésser aplicada a l'estudi de la nostra literatura antiga. Miquel Batllori té tota la raó quan demana als filòlegs que sàpiguen interpretar històricament els fets literaris passats. Qualsevol, però, que estigui al corrent de la polèmica en curs s'esvera per la magnitud de les coses posades en joc, i és natural que busqui de comprendre'n l'entrellat, els fonaments i el possible desenllaç.

Una lectura atenta i gens maliciosa dels textos de Lola Badia fa patent el «disagió» d'un professional de la història de la literatura catalana davant els esquemes de periodització d'aquesta història: primeres manifestacions, edat mitjana, humanisme-renaixement (?), decadència, renaixença, etc. És una història «sui generis», poc típica, que difícilment entra en els manuals i les seves esquematitzacions, i que només troba coincidències en d'altres històries literàries dissortades, l'occitana, per exemple, i encara només en part. A més, es tracta d'una història poc historiada. En aquest sentit, no deixa d'ésser simptomàtic que la més ambiciosa història de la literatura catalana publicada durant el nostre segle, la de Riquer-Comas-Molas, sigui sobretot una història de gèneres i formes literàries, una història en la qual els elements d'anàlisi històrica no s'obliden mai, però romanen en segon terme. Ja sigui perquè els historiadors de la literatura no tenen tot el material a disposició, ja sigui per altres causes, la visió històrica de la nostra literatura secular és incerta i potser encara avui és dominada per més interrogants que no pas respostes, per més inquietuds que no pas certeses. Posaré només un exemple: tenim avui una idea clara de la funció social de la literatura catalana en les seves diverses èpoques i de les causes que hi han concorregut? Em fa l'efecte que la resposta és negativa.

El que acabem de dir de la història literària ho podem estendre sense gaire dificultat a la història cultural. Hi ha algun capítol antic d'aquesta història que ha estat copiosament treballat -el romànic, el lul·lisme-, però del lul·lisme i de les seves manifestacions mai no paren d'aparèixer aspectes i dades noves. D'altres capítols han estat només iniciats o tocats de punteres. Ens trobem, així, amb grans buits i amb la dificultat de disposar de visions de conjunt. La imatge de la nostra cultura passada encara no té fixesa, i trigarà a tenir-la, vista la feina d'exhumació i valoració arqueològica que tenim al davant. I això és indiscutiblement una incomoditat i un desavantatge.

Fins i tot m'atreviria a dir que encara fa molta falta de completar la visió que tenim de la nostra història, «tout court». Tant si tenim mil anys, com si en tenim menys o més, una visió complexiva de la nostra història és a la forja. I val a dir que no és fàcil d'obtenir.

Només un símptoma d'aquesta dificultat: el concepte de «Països Catalans» és una postulació nacionalista, una realitat social, un corollari d'una anàlisi rigorosa i aprofundida o, com es pregunta Joan Fuster, el nom que algunes autoritats municipals han donat a carrers i places?

De manera que no és gens estrany que els historiadors de les nostres realitats experimentin perplexitats. En aquest aspecte, l'actitud revisionista de l'humanisme català de Lola Badia ha d'ésser presa com una indagació possible i serà positiva si hi ha discussió. Una discussió interdisciplinària i enriquidora, necessària i permanent, sense la qual serà difícil de copsar determinats fenòmens històrics col·lectius.

El primer element que voldria aportar a aquesta polèmica, i que s'ha d'afegir als aspectes ja assenyalats pel P. Batllori, és una discussió sobre el concepte d'Humanisme. En efecte, Lola Badia ens hi invita amb la claredat amb què ella n'expressa el seu propi concepte. Sempre que parla d'humanisme, Lola Badia es refereix als «*studia humanitatis*», a l'estudi crític i personal dels textos clàssics i de la utilització creativa de tot allò que hom en pot extreure. Si no hi ha aquest estudi personal, alguna cosa que superi amplament l'esperit dilettant i tasta-olletes, no és permès parlar d'humanisme. La tesi que identifica l'humanisme amb el redescobriments de la filologia clàssica és la base de la posició on s'instal·la Lola Badia.

En realitat, aquesta tesi es pot interpretar de més d'una manera. Lola Badia sap perfectament que determinats poetes i prosistes clàssics són llegits i valorats durant tota l'època medieval, constitueixen els models d'aprenentatge de la gramàtica i de la composició llatines, i és justament a començaments del segle XIV quan els «*studia humanitatis*» comencen a diferenciar-se de l'estudi tradicional de la gramàtica i de la lògica, desenvolupant-se en direcció de l'estilística i del que més tard s'anomenarà la filologia. I sap també que l'humanisme de Petrarca no és el d'Erasme, ni el d'aquest no és el de Valla. A l'interior dels «*studia humanitatis*» hi ha un «crescendo» i una evolució, en la qual intervenen molts elements que ja no són els purs estudis filològics. I és per això que un estudi imparcial de tota la trajectòria humanística obliga a detectar en els humanistes estratificacions d'elements molt diferenciats, històrics i culturals.

En aquest sentit no es pot oblidar que durant el segle XIV, i per causes que seria enutjós d'explicar, després d'una època de grans construccions teòriques, en les quals l'home resultava subalternat en la trama d'un ordre preestablert, se n'obre una altra, en la qual l'individu buscarà la seva posició, i la cercarà primerament en la «il·lustració». És un procés que s'ha repetit diverses vegades en la història de les idees humanes, ja des de l'època dels sofistes, i es repetirà encara després, fins i tot els nostres dies.

No hi ha costum, en la nostra historiografia de la cultura, de valorar positivament l'obra crítica d'Occam i dels seus deixebles nominalistes que, a principis del segle XIV, abaten una sèrie de barreres i operen canvis fonamentals en la manera de pensar i en la metodologia científica. El canvi és tan fort que, en alguns aspectes, no serà plenament recollit fins al segle XVII. Amb Occam sorgeix una visió moderna de l'Univers, un univers fet d'entitats individuals, que dissipen moltes excrescències metafísiques medievals. És un univers afaitat i de cabells curts, que admet encara el capell de la creença, però en el qual la teologia és arraconada a l'àmbit de la fe pura, per sempre més separada de la ciència. Després de la revolució occamista, l'individu es troba en un univers on el centre és pertot i enlloc a la vegada. Els humanistes redescobreixen els clàssics en la mesura que redescobreixen també una nova posició de l'home, com a centre d'interès, en unes condicions diferents de les que havien tingut vigència fins aleshores. Hi ha, en les diverses generacions d'humanistes, una consciència creixent del canvi d'època (les denominacions contraposades d'«antiqui» i «moderni» en són prova), paral·lela a la captació de la nova situació intel·lectual del problema de l'home. Aquesta és una de les condicions que expliquen perquè els humanistes s'acosten als textos clàssics amb una actitud diferent de la

que havia estat usual abans d'ells. No podríem reduir l'essència de l'humanisme a un retorn de o a l'antigor clàssica -sant Agustí inclòs, ben entès-, sinó que allò que caracteritza els humanistes és l'actitud nova amb què s'apropen als clàssics. Actitud que accentuarà la importància de la filologia, però que es caracteritza també per l'aparició d'una consciència històrica diferenciada. Els humanistes liquiden tot el que els precedeix i ho tanquen a l'armari de l'«Aetas media». Encara que avui difícilment compartirem llur criteri, és evident que admirem en els humanistes la decisió amb què prenen distàncies a l'esguard de l'època anterior... i a l'esguard dels clàssics mateixos.

Els humanistes descobreixen els clàssics en la mesura que descobreixen l'home com a centre d'interès. Blasmen els *medievals* perquè aquests no van comprendre el món clàssic tal com el copsen ells, a partir de la seva pròpia situació històrica. Quan els humanistes redescobreixen el món greco-romà, es comparen amb aquest món, se'n distancien i s'hi posen en relació vital. Sense aquesta consciència aguda, l'humanisme no hauria estat creatiu ni hauria fet època; s'hauria reduït a una de tantes «renaixences» dels estudis i de l'interès pels clàssics que s'havien succeït durant els temps anteriors. Perquè allò que caracteritza el tarannà dels humanistes és que tiren pel dret en una de les direccions «possibles» que s'havia obert camí durant els darrers segles medievals i havia esclatat en la revolució occamista: procedir a estudiar l'home en allò que té d'específic, prescindint de tota utilitat pragmàtica, conduint recerques concretes, precises, definides, en l'àmbit de les ciències morals (ètica, política, estètica, retòrica) i de les ciències naturals, conreades «iuxta propria principia», fora de tot lligam metafísic i de tota «auctoritas».

En aquest context, l'aspecte filològic de l'humanisme es precisa com un mètode i un instrument, no com una finalitat en ell mateix. Els clàssics són la via per a un nou coneixement de l'home, la qual cosa vol dir: un coneixement de l'home en unes altres condicions intel·lectuals. Perquè és evident que els humanistes no tracten els antics com els medievals havien tractat les seves pròpies «auctoritates». És allò que dirà tan gràficament el Poliziano: «Non exprimis, inquit aliquis, Ciceronem. Quid tum? Non enim sum Cicero, me tamen, ut opinor, exprimo». I més tard Ficino: «Per litteras provocati, pariunt in seipsis». Els humanistes afirmen la peculiaritat individual personal a través de l'estudi de les personalitats més fortes de la història literària antiga.

Perquè, al capdavant, l'humanisme és un aspecte entre d'altres del fenomen grandios de regeneració i de reforma universal que travessa i estructura de dalt a baix els segles XIV, XV i XVI. Reaccionant contra algunes simplificacions de Jakob Burckhardt, Konrad Burdach va dedicar ara fa cinquanta anys alguns volums a precisar els orígens i l'abast de la idea del «renéixer», de la renovació intentada pels humanistes i pels homes del Renaixement. I és Burdach qui més clarament fa veure que la reviviscència del món antic servia als renaixentistes com a instrument de renovació en allò que l'home té de més peculiar i significatiu, allò que el transforma més plenament en ell mateix.

És per això que reduir l'humanisme a l'aspecte filològic dels «studia humanitatis» ens sembla que pot ésser una simplificació descontextualitzada. I limitar l'humanisme a un sol dels seus aspectes ens pot dur al contrasentit de situar fora de l'humanisme homes, obres i problemes que hi pertanyen en cos i ànima.

Una altra cosa és que l'humanisme sigui sobretot, però no únicament, un fenomen italià. Això té les seves causes, que la història explica, i les seves repercussions. I ja que som en aquest punt, hem de dir les coses amb tota sinceritat. L'humanisme català, el nostre vell humanisme, és en gran part un moviment de reflex. D'Avinyó primer, i després d'Itàlia. Hi ha causes històriques precises de l'enorme diferència cultural i social entre Itàlia i la Corona catalano-aragonesa en el pas del segle XIV al XV. Podia arrelar fort entre nosaltres, immersos en tota mena de crisis i amb una economia que no es redreçarà fins al temps del rei Caròlic, un nou estat d'esperit renovador? No cal estranyar-se, doncs, que la nostra contribució «original» a l'humanisme sigui minsa. Però limitar-la a un sol

aspecte potser és agafar el rave per les fulles, si les anàlisis que hem insinuat no són del tot rebutjables.

Ací es tractaria de revisar si o no tot allò que la venerable escola erudita positivista catalana ha posat al calaix del nostre humanisme són elements compatibles amb l'estat d'esperit d'una «renovatio», encara que aquesta sigui més pressentida que no pas exercida... o exercida per camins que no són exactament els mateixos que van de Petrarca a Pico della Mirandola, per exemple. I aquí, com sap Lola Badia, hem de posar moltes coses sobre la taula: fets, obres i personatges mal coneguts encara.

Consti que no estic pas en desacord amb la fina observació de Lola Badia que el nostre humanisme fou mitificat per una tradició historiogràfica de molta transpiració nacionalista. Havent donat per cert que hi havia hagut un humanisme a casa nostra, es van oblidar d'estudiar-lo en la seva justa dimensió i en la seva comparació rigorosa amb l'humanisme fontal, és a dir, l'italià. És en aquest sentit que es pot parlar d'etiquetatge, potser, a propòsit de la tesi de l'humanisme català, sobre el qual, més enllà de simples inventaris, queda tant i tant per dir.

Perquè, i aquest és el segon element que voldríem introduir en la polèmica, no podem estar conformes amb la nova etiqueta proposada per Lola Badia per parlar del final del segle XIV i del segle XV a la Corona catalano-aragonesa. Resuscitant un vell títol d'Hui-zinga, Lola Badia proposa que parlem d'una «tardor medieval», amb la qual cosa planteja i escamoteja al mateix temps el problema de les perioditzacions històriques.

Tots estem d'acord, suposo, que els termes «Edat Mitjana», «Humanisme», «Renaixement» són maneres de parlar, croses de l'enteniment amb les quals ens ajudem per moure'ns en la comprensió de fets històrics complexos. Des d'aquest punt de vista tan elemental, seguirem parlant d'Edat Mitjana, d'Humanisme i de Renaixement fins que d'altres homes, d'una tradició diferent a la nostra, compreguin d'una altra manera els fenòmens als quals nosaltres apliquem aquella terminologia. I sorgiran aleshores unes perioditzacions rebatejades de cap i de nou.

Jo voldria abonar aquí la posició d'aquells historiadors que van comprendre que l'Edat Mitjana no pot durar des de la presa de Roma per Alaric fins a la presa de Constantinoble pels turcs. Són deu segles massa densos i massa diversificats perquè es puguin passar d'una gambada. Per tant, crec que va ésser un avenç historiogràfic segregar de l'Edat Mitjana almenys els dos últims segles, XIV i XV, que molts historiadors anomenen Edat Nova. D'altres han operat el tall Alta-Baixa Edat Mitjana, i consideren la segona constituïda pels tres darrers segles (XIII-XV). Com sigui, era previsible que una millor comprensió dels deu segles medievals havia de portar a la seva distinció i diversificació interna.

Culturalment parlant, ens hauríem d'acostumar a una caracterització de l'Edat Mitjana que potser no repugnaria als humanistes, encara que tampoc no coincidiria amb la seva. Per a ells, en efecte, l'Edat Mitjana era la barbàrie, la incultura, la guerra gòtica, el caos intel·lectual. Aquest clixé de l'Edat Mitjana, d'encuny italià, no funciona. L'Edat Mitjana ha estat una gran època de civilització. Ha estat, sobretot, l'època en què els pobles nòrdics, nous i joves, s'han apropiat la civilització greco-romana, comunicant-li el seu propi caràcter. Sobre les runes de l'imperi romà van néixer les nacions actuals, amalgama d'elements nous i vells. L'actitud típica de l'home medieval típic és la disposició d'aprendre, d'assimilar la civilització de l'imperi romà difunt, d'arrelar i d'aprofundir en els seus elements i estructures. No és pas estrany que en aquesta funció jugués un rol mediació essencial l'Església, la institució que neix amb l'Imperi i que l'apuntala en el seu darrer trajecte. I no és pas estrany que d'un cap a l'altre d'Europa l'època medieval es caracteritzi per l'escola, l'Escolàstica, la qual, mitjançant una gran varietat de formes institucionals, transmet un mateix esperit: l'amalgama del vell i del nou, de la fe i la raó, de la filosofia i la teologia.

L'Edat Mitjana es pot donar per acabada culturalment quan els pobles nous, llargament i degudament ensinistrats en l'assimilació de la cultura antiga cristianitzada, en un procés de cíclics i successives «renaixences», arraconen l'actitud discent i discipular i comencen de plantejar qüestions noves, les seves pròpies, en tots els dominis de la vida i de la cultura. Entre el començament del segle XII i el del segle XV aquest procés es pot donar per consumat.

Des d'aquest punt de vista és gairebé contradictori de parlar de literatures nacionals «medievals». Quan la literatura abandona el llatí i comença d'expressar-se en les llengües dites aleshores vulgars, l'actitud de l'escriptor ja no és medieval (és a dir, escolar, discipular), sinó «moderna», s'està forjant el propi instrument artístic per a dir les coses pròpies, no les dels altres. No és estrany, doncs, que els darrers segles cronològicament medievals siguin també els de l'eclosió de les literatures nacionals, per a les quals l'aparició de l'humanisme serà una benedicció, en la mesura que assenyalarà metes i mètodes nous, encara que inicialment proposi un retorn al llatí transnacional.

A aquestes altures, i si el que s'ha dit fins aquí no solleva objeccions, ningú no podria estranyar-se que en la recta comprensió de l'humanisme hi hagi d'entrar algun altre element, a més de l'estrictament filològic -que indiscutiblement el caracteritza. No costa gaire d'imaginar que per a un professional de l'ensenyament de la història de qualsevol literatura romànica constitueixi un espectacle molt fort el de veure com en un determinat moment els intel·lectuals, o alguns d'entre ells, en compte d'enfilars el camí reial del vulgar, retornen al creu del llatí clàssic. Ja hem dit que la redescoberta de la filologia era més un recurs metòdic que no pas una tendència finalista, però ara hem d'afegir un aclariment. Per què l'humanista es gira cap als clàssics? Plenament immers en el corrent de la «renovatio», l'humanista cerca elements autèntics. Els busca en la pedagogia, en l'erudició, en les bones maneres, en la religió -i d'aquí, en part, vindrà la Reforma-; els busca també en la filologia. És el seu afany i la seva recerca d'elements autèntics allò que farà veure als humanistes que l'època anterior havia d'ésser esborrada de tota consideració intel·lectual. L'humanista brandarà allò més vell, però també més originari, com a bandera de la «renovatio». Els clàssics, sí, però també l'edició crítica del Nou Testament i també Aristòtil, amb el qual l'Edat Mitjana havia tingut un comerç tan intens.

Potser la dificultat de comprendre l'humanisme català de data primerenca, a part de problemes de documentació no resolts, rau en què en les seves primeres manifestacions apareix més concentrat en alguns dels aspectes finalistes de la «renovatio» que no pas en allò que caracteritzarà la metodologia dels humanistes. No hi fa res, al contrari: això pot constituir un dels millors al·licients per al seu estudi. En la valoració que fa Lola Badia de la bibliografia dedicada a l'humanisme català ha prestat poca atenció al fet que aquest fenomen roman ocult o molt poc explicat pels autors que ella critica. Però aquí hi ha, possiblement, una base sòlida per a l'estudi de l'humanisme català primerenc i de les seves característiques específiques.

Per acabar, i relligant amb allò que dèiem més amunt sobre la discreció del nostre esforç col·lectiu en ordre a conèixer «històricament» molts capítols de la nostra cultura pretèrita, potser no seria del tot inútil d'evocar que manca una visió comprensiva dels esforços, encerts i retrocessos que hi hagué en la Corona catalano-aragonesa, tant en expressió llatina com romanç, a l'esguard de l'ideal de la «renovatio», aquell ideal que infon una fesomia tan característica als segles XIII-XV, i ja no diguem al XVI. No seré pas jo qui digui que tot està per fer, i molt menys ara que s'han començat d'editar obres espirituals desconegudes d'Arnau de Vilanova i s'anuncien noves publicacions del mateix autor i tema. Potser alguns erudits catalans d'aquest segle, com a conseqüència d'alguna deformació més o menys escudent, van posar èmfasi a accentuar aquells elements que els semblaven aptes per a configurar la visió d'una Catalunya antiga que res no condemnava a la decadència política i cultural que va venir després. Potser, per això mateix, les causes

d'aquesta decadència encara esperen la seva explicació completa i coherent. A nosaltres sempre ens ha semblat que per a explicar aquest fenomen no n'hi havia prou acudint a fets externs puntuals; en tot cas, caldria saber ponderar el pes de tots els fets externs i el pes de tots els factors interns que van contribuir eficaçment a la nostra pràctica desaparició del mapa com a potència cultural significativa. I entre alguns d'aquests factors interns hi ha d'haver la reacció històrica del col·lectiu català davant els problemes diguem-ne espirituals que van marcar, en diversos moments passats, la direcció ascendent o descendent en el pla de la creativitat, l'originalitat intel·lectual i la influència. I pensem, a més, que el gran tema de la «renovatio» n'és un i ben interessant per cert, amb accents autòctons que encara coneixem de forma incompleta. I també ens fa l'efecte que sense tenir una panoràmica exacta de les tensions renovadores, dels esforços i dels problemes que en aquest aspecte van aparèixer a Catalunya des del segle XIII al XV, així com de les frenades i el col·lapse final (més o menys coincident amb la revolució i la guerra civil del 1462 al 1473), mal podríem entendre l'«iter» històric dels intel·lectuals que hi van prendre part, entre els quals hi havia els nostres vells «humanistes catalans», a propòsit dels quals és molt més urgent de traçar amb tota cura la fesomia, el tarannà i l'envergadura que van desplegar davant els problemes del seu temps que no pas dictaminar si o no els podem donar aquest nom.

Jaume de Puig i Oliver

Humanistes français du milieu du XVe siècle. Textes inédits de P. de la Hazardière, Jean Serra, Guillaume Fichet. Édition, introduction, notes et index par Evencio BELTRAN (Travaux d'Humanisme et Renaissance, n. CCXXXV), Ginebra, Librairie Droz 1989, 188 pp.

La introducció comença establint la tesi que l'humanisme francès no fou avortat per la «carnisseria borgonyesa» del 1418, ans hauria seguit viu àdhuc durant la Guerra dels Cent Anys. Els tres autors considerats en aquest llibre en serien la prova i tenen el comú denominador d'haver escrit retòriques, en les quals propugnen els cànons clàssics. Però, essent uns desconeguts els dos primers, l'autor en resumeix la biografia. Segons l'autor, Joan Serra «n'a jamais fait l'objet d'une publication» (9); ell, per la seva banda, aplega les referències que n'ha pogut trobar en Nicolás Antonio (el qual creia que hi havia dos Joan Serra) i en d'altres autors fins al 1979 (9-10); corregeix el dit Antonio en el sentit que l'autor dels tractats filosòfics i el dels retòrics és únic i justifica la seva atenció a Joan Serra perquè li «intéresse hautement l'humanisme français du XV siècle» (12). Resumeix el *De controversia trium animae potentiarum*, dedicat al cardenal Domenico Capranica (11) [per tant, hauria estat escrit entre els anys 1444 i 1458, anys durant els quals el dit cardenal fou titular a Roma de la basílica de la Santa Creu «in Jherusalem»], el *De contemplatione amicitiae*, el *De arte epistolandi*, la *Practica de arte bene dicendi*, el *De institutione rhetorica dialogus* (12-15); hauria estat un professional de la retòrica, que, seguint les prescripcions de Ciceró, en dominava els recursos (15); però hi ha temes, gèneres i imatges medievals, acostant-se progressivament al classicisme.

Són editats de Joan Serra el *De contemplatione amicitiae*, de París, BN [lat] 8756, el tema del qual és la compenetració entre els amics (27-55); el tractat de preceptiva literària i de retòrica, *De agro noviter sato* o *Rhetorica*, a base del manuscrit 100 A de la Biblioteca Universitària de Brno (57-126); i l'*Epistola responsiva ad Jacobum Publicium* sobre la relativitat històrica i les dificultats per a la interpretació de textos literaris, de la mateixa biblioteca (127-135). Ultra la transcripció del text, trobem en aquesta secció qualque nota crítica i anotació de fonts. El llibre s'acaba amb un índex de noms (177-184).

No cal dir que és ben justificada i per tant benvinguda la intenció de fer conèixer Joan Serra i deu haver estat un felicitat encert l'haver trobat l'altaveu d'una col·lecció com les vinculades a les edicions de la casa ginebrina Droz dedicades a l'Humanisme i al Renaixement. És d'agrair el fet d'haver posat a les mans dels estudiosos tres textos d'aquell autor i la circumstància d'haver estat publicats en la col·lecció esmentada diu que ha estat fet amb aquell mínim de qualitat que normalment és exigint en aquest camp a Europa.

Per això, hauria calgut un esmerç encara major a fi de no publicar l'any 1989 una afirmació que ja no és veritat com la que Joan Serra «n'a jamais fait l'objet d'une publication» (9), car l'any 1985 li era dedicat un títol dins el volum IV d'aquest anuari, o a fi de no desconèixer allò que hom ha dit d'ell a Itàlia, en relació amb Lorenzo Valla, en bibliografia posterior al 1979, que l'autor sembla desconèixer.

També hauria calgut que el llatí hagués evitat de deixar el lector perplex, com per exemple, quan llegim a la pàgina 12 que, en resposta «à quelqu'un qui lui reprochait d'avoir acquis une maison...», ell li contestava que darrerament n'havia comprades dues, quan el retret que li havia fet aquest «algú» no era pas el d'haver adquirit una casa, ans el d'haver-la llogada: «conduxit»; l'«exemplòs» de la pàgina 15 corglaça, car fins i tot el *Thesaurus linguae latinae*, que coneix dues ocasions, en les quals hom concertà dos adjectius en masculí amb casos diversos d'«exemplum», sembla desconèixer que mai «exemplum» s'hagi declinat com «exemplus»; sembla que el «tute» de la pàgina 28, línia 10, hauria d'ésser «tue». També ens hem de doldre que hom ens hagi estalviat l'arbre dibuixat en un full desplegable, del qual es parla en la pàgina 85 i que si en temps de l'autor era considerat un ajut pedagògic indispensable, amb molta més raó en el temps actual.

No pot, finalment, deixar de desplaure l'haver publicat els tres textos de Joan Serra, textos que constitueixen pràcticament tot el volum que ens ocupa o almenys la seva major part i més significativa, sota un títol perdedor, el d'humanistes francesos, per a la qual cosa, de més a més, ha calgut desfigurar el nom d'aquell humanista, el qual mai no es posaria «Jean», entre d'altres raons perquè mai no estaria en el territori d'allò que encara en aquell temps era considerada la «França» pròpiament dita. Cal no oblidar, en efecte, que en la primera meitat del segle XV és normal de parlar de «patria occitana», fins i tot per part dels homes que estigueren en contacte amb Joan Serra, com és ara Bernat de Roserge, secretari del cardenal Pèire de Foix en la seva missió a les nostres terres per a l'acabament del Cisma d'Occident entorn del 1429. En la documentació del cardenal acabat d'esmentar, publicada per Franz Ehrle, és normal l'expressió «patria occitana». Qualificar, doncs, de «francès» un valencià (qualque vegada qualificat de «català») pel fet d'haver passat un cert temps a Tolosa de Llenguadoc o a Montpeller és un solemne anacronisme, que hauria d'haver estat evitat i que estem segurs que ho serà, com les altres petites falles, en successives publicacions de l'autor.

Josep Perarnau

Joan Baptista ANYES, *Obra catalana*, a cura de Max CAHNER (Autors catalans antics 4), Barcelona, Curial edicions Catalanes 1987, 153 pp.

Hauria preferit fer una ressenya de l'edició completa de l'obra llatina d'Anyes, per dos motius prou evidents: d'una banda, perquè les edicions d'autors llatins humanístics no sovintegen gaire al nostre país i d'altra banda, perquè l'obra llatina d'Anyes és ingent i en canvi la catalana minsa. Però això no ens ha de fer menystenir una edició com la present que apareix dins una col·lecció que, pels títols apareguts fins ara i pels previstos, bé podria arribar a constituir-se en la «Bernat Metge» dels autors medievals i renaixentistes

catalans tant en llatí com en vulgar. De la qual cosa ens hauriem de felicitar enormement.

El volum que ens ocupa es divideix en dues gran parts: *Introducció* i *Text*. En la primera Max Cahner ofereix al lector en sengles apartats una aproximació biogràfica de l'autor valencià, una relació de l'obra llatina d'Anyes, tant de la manuscrita com de la impresa, i una altra relació de l'obra catalana d'Anyes, per passar tot seguit a resumir i a comentar el contingut de les dues obres editades suara, *La vida de Sant Julià, màrtir, y de Santa Basilyssa, verge*, escrita en vers, i *La vida dels gloriosos Sants Abdon y Senén e la vida del gloriós Sant Ponç*, en prosa. I encara dins de la *Introducció* dedica un apartat a l'anàlisi dels trets lingüístics de l'autor i unes notes per a justificar els criteris d'edició que ha utilitzat.

L'edició del *Text*, que ocupa la meitat del volum, prové de la «transcripció escrupolosa del text imprès al segle XVI (no havent-se conservat cap manuscrit)» (73), i conté notes «per identificar els personatges, noms de lloc i institucions contemporanis de l'autor i les fonts citades» (74) segons ens especifica Cahner. Realment, gràcies a aquestes notes explicatives sabem que Anyes esmenta obres com *Speculum animae* de Vicent de Beauvais, o *Liber de uita Christi ac omnium pontificum* de Bartolomeo Sacchi, dit «El Platina», entre d'altres, però ens quedem sense poder comparar les citacions amb els passatges d'aquests autors adduïts per Anyes, i si reproduceix fidelment el text de l'autoritat esmentada, o si s'equivoca d'obra o de capítol, comprovacions sens dubte fatigoses, però ben útils per a un coneixement més profund del grau d'erudició del valencià. L'edició no és crítica, sinó més aviat paleogràfica, ja que s'assenyalen els canvis de foli, tot i que enmig de les notes explicatives a peu de pàgina s'hi esmenten els errors computats en l'anomenat «original», únic text existent, imprès a València l'any 1527.

La figura d'Anyes, presentada per Cahner com un home del Renaixement, un humanista que viu a cavall dels segles XV i XVI, és dibuixada breument en els trets biogràfics que destaca la *Introducció* i en els comentaris que es dediquen a les dues obres editades. Si bé la temàtica de la seva obra, tant llatina com catalana, és religiosa, redactà les seves composicions llatines en hexàmetres i es va servir sobretot de la biografia i del panegíric com a gèneres literaris. Tot plegat ben al gust dels cultivadors dels «studia humanitatis», dels quals Anyes fou un fervent seguidor. No hem d'oblidar la quantitat de *Vitae* redactades pels humanistes italians i també pels nostres humanistes ja en el segle XV, vides d'il·lustres escriptors, jurisconsults o astròlegs, però també vides de sants, com aquella *De uita et miraculis diuī Seuēri Barcinonensis antistitis* de Pere Miquel Carbonell, per posar només un exemple dels més significatius.

Anyes, doncs, escriu biografies de sants en llatí, i al mateix temps en català. Tria la biografia perquè també ell, com els humanistes italians, reconeix la importància de la història: «...les hystòries verdaderes, encara que sien de infels, com les que scriví dels romans Tito Lívio, Heròdoto, Tucídides, Justino, Suetònio, Plutarcho e altres, com les que escriviren cathòlics e més sants, y specialment de sants gloriosos, són útils, ensenyen, instrueixen, descansen y, ab sants diversos exemples, los llectors, a exercici de virtut e vida santa, los cors adormits desperten, inciten e inflamen y a imitació conviden» (102). Tria el llatí perquè s'adona de la primacia del llatí i dels «studia humanitatis»: «...lo dòcil e ingeniós jove fon fet, no solament entre-ls doctes en la llengua llatina y grega docte, mas en les arts lliberals e philosophia natural y moral insigne, segons era ús dels nobles y grans senyors d'aquells temps; que en no res se tenia lo cavaller gran y l'emperador y rey que no fos doctíssim en la llengua llatina y grega y en les arts lliberals» (110). Però ha de recordar també al català, com assenyala Max Cahner, «exclusivament amb finalitat adoctrinadora i, com que eren els llauradors de l'Horta valenciana a qui volia dirigir-se, no li quedà altra opció que escriure en llur llengua» (21).

Tant de bo que puguem saludar ben aviat altres edicions d'autors catalans antics, fetes

amb la pulcritud, l'interès i la cura que Max Cahner posa en totes les seves edicions, les que ell fa directament i les que promou des de Curial Edicions Catalanes.

Mariàngela Vilallonga

M. Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*. Introducción general por Vicente CÀRCEL ORTÍ. Edición, estudio diplomático y demográfico, nota e índices por M. Milagros CÀRCEL ORTÍ. I-III (Col·lecció Fonaments 2), València, Generalitat Valenciana (Conselleria de Cultura, Educació i Ciència) 1989, 1958 pp.

No cansaré el lector amb excessos laudatoris, tan sols diré que ens trobem davant una obra excepcional. I ho és per les següents raons: es tracta d'un treball capdavanter en el seu camp, posa a l'abast de l'investigador una font d'una enorme riquesa informativa i es presenta «envoltat» amb una valuosíssima documentació. El seu objectiu és indicat explícitament per l'autora al pròleg: «...dar a conocer las relaciones que los arzobispos de Valencia y los obispos de Segorbe y Orihuela presentaron en Roma desde finales del siglo XVI hasta comienzos del siglo XX sobre el estado de sus respectivas diócesis con motivo del cumplimiento de la visita ad limina» (15). Aquesta iniciativa no compta amb antecedents, ja que només en trobem un precedent en la publicació de les relacions de les diòcesis lituanes a càrrec de P. Rabikauskas el 1971, però la seua concepció no és tan ambiciosa com la que ara comentem.

En efecte, l'autora no s'accontenta de realitzar una curiosa edició diplomàtica de cent vint-i-tres relacions sobre l'estat de les respectives diòcesis, sinó que aquestes van antecedides de tres estudis, que constitueixen un excel·lent i adequat complement a l'edició documental, i la transcripció va ornamentada amb una impressionant bibliografia sobre els aspectes tractats més destacables. D'aquesta forma ens trobem davant d'una útil selecció bibliogràfica d'història local del País Valencià, que facilitarà enormement la tasca de qual-sevol investigador que s'acoste a aquesta edició anotada d'una font molt poc explotada, malgrat el seu indubtable interès per a la història «no sólo de las tres capitales episcopales -Valencia, Segorbe y Orihuela- sino también de todas y cada una de sus parroquias, ya que son muy frecuentes las referencias a lugares, instituciones, tradiciones religiosas, costumbres populares, arte, geografía, agricultura, acontecimientos políticos, personajes, así como también los datos económicos y demográficos y un sinfín de noticias dispersas que permitirán revisar las investigaciones locales hasta ahora realizadas y abrirán horizontes a muchos estudiosos que pretendan reconstruir el pasado de un lugar determinado o de una institución concreta» (18).

La visita «ad limina» és una institució eclesiàstica amb una llarguíssima història encara no acabada, ja que continua vigent. Els tres aspectes fonamentals d'aquesta: la història, la legislació i l'organització arxivística i diplomàtica, són estudiades en una llarga introducció (21-212), que permet a l'investigador d'acostar-se a la font amb el context necessari per arribar a tenir una comprensió més profunda i clara sobre el particular. El germà de l'autora, Vicent Càrcel Ortí, ha realitzat un precís *Estudio histórico-jurídico sobre la visita ad limina Apostolorum* (1-98), en el qual recorre la seua evolució des de la primera notícia coneguda, que remunta al Sínode de Sardes del 343, fins als canons 399 i 400 del *Codi de Dret Canònic* de 1983 i el *Directorio per a la visita*, publicat per la Congregació dels Bisbes el 1988. El seu examen se centra, però, en les fites fonamentals: la decisió tridentina de fer obligatòria als bisbes la visita a la Santa Seu i als sepulcres dels apòstols sant Pere i sant Pau i la presentació del resultat de les inspeccions periòdiques o visites pastorals realitzades a les seues parròquies, que va ser regulada per la constitució apostòlica *Romanus Pontifex* de Sixt V (20-XII-1585). El control vaticà es va anar accentuant

gradualment a través de desenvolupaments legislatius posteriors: la constitució *Quod sancta* de Benet XIII (23-XI-1740), la reforma de sant Pius X (1908-1909), el *Codex Iuris Canonici* de 1917 i el decret *Ad Romanam Ecclesiam* de Pau VI (29-VI-1975).

No sols estudia la motivació, la gènesi i el contingut de les distintes normes, sinó que s'ocupa a més de la burocràcia curial en aquesta matèria d'ençà del segle XVI. Clou la seua col·laboració amb un acostament a la historiografia recent, indica els principals problemes metodològics, als quals s'enfronta la investigació en aquest camp, fa una presentació de les relacions dels arquebisbes de València i inclou una bibliografia essencial, especialment útil, ja que normalment l'historiador general ho ignora gairebé tot respecte a la historiografia, diguem-ne, religiosa i eclesiàstica.

El següent apartat apareix com el complement essencial de l'edició. Es tracta del llarg *Estudio diplomático sobre las Relaciones ad limina*, de M. M. Cárcel (99-211).

L'autora comença amb una ordenació de les fonts, molt disperses en un arxiu, el de la Sagrada Congregació del Concili, que estudia detingudament, després d'haver-nos referit els orígens, les competències, la composició i funcionament d'aquesta instància vaticana. La complexitat burocràtica romana es reflecteix un cop més en aquesta Congregació. La descripció de l'arxiu permet d'acostar-nos al seu funcionament a través de la seua variada documentació: *Libri Decretorum*, *Libri Visitationum Sacrorum Liminum*, *Libri Litterarum Sacrae Congregationis Concilii*, *Parvum Regestum Decretorum*, *Regestum Parvum Visitationum Sacrorum Liminum pro Ordinariis nullius*, *Regestum Parvum Decretorum Sacrae Congregationis super residentia episcoporum*, *Regestum Visitationum Sacrorum Liminum* -que recollia les respostes-, *Regestum Visitationum Sacrorum Liminum* -que custodiava els certificats de l'acompliment de la visita-, *Regestum in quo ponantur nihil transeat*, *Regestum Secretum Sacrae Congregationis Concilii*, *Regestum Parvum Decretorum Visitationum Sacrae Congregationis super Seminariis erectae a SS.mo D.no N.ro Benedicto XIII*, distintes *Vachette* i *Regestae*, i *Rubricelle*.

A continuació, M. M. Cárcel examina les característiques generals dels documents, des del suport, la tinta i l'escriptura, fins a la disposició del text, els segells, la llengua, la datació i les subscripcions; i acaba amb una anàlisi tipològica en què diferencia entre documents emanats de la cúria episcopal, de les basíliques de Roma i de la Sagrada Congregació del Concili. Aquesta classificació, respectada en la transcripció de les relacions, ens permet de reconstruir l'itinerari dels clergues que anaven a Roma a complir el mandat papal. En primer lloc, cal advertir que els bisbes no solien marxar personalment a portar la relació, per la qual cosa, aquesta comença normalment per dues cartes del bisbe: una primera de procuració a favor del seu procurador i una segona dirigida al pontífex, en què s'excusava de no poder fer personalment la visita i haver de presentar el procurador; a continuació, trobem la relació de la visita; per últim, s'inclouen les certificacions al procurador d'haver complert amb les visites a les dues basíliques de Sant Pere i Sant Pau; i s'acaba amb la resposta de la Sagrada Congregació del Concili. Així, doncs, la visita era concebuda com un acte de submissió a la jerarquia de l'Església i als seus dos principals fonaments: Sant Pere i Sant Pau.

Aquesta llarga i necessària introducció acaba amb un exemple de les possibilitats d'explotació que permet la font: *Estudio demográfico de las diócesis valencianas a través de las Relaciones ad limina* (213-249). Les causes que han mogut l'autora a centrar-se en aquest aspecte hi són perfectament explicades. En primer lloc, la importància de les dades ofertes per aquesta font, bastant desconeguda i poc explotada fins ara. En segon lloc, que permet «a través de ellas una panoràmica de la població durante más de tres siglos que cubre el espacio de las tres demarcaciones diocesanas». I encara que marca les seues deficiències -només està ben representat el segle XVII i s'observen contínues repeticions de les dades entre unes relacions i les altres- i considera que no pot suplir el buidatge dels *Quinque libri*, no deixa d'advertir que, en tercer lloc, les xifres aportades «vendrán a completar

muchas lagunas para aquellas localidades donde no exista documentación parroquial, cifras que comparadas con los datos obtenidos de los recuentos de tipo fiscal o de los censos civiles, son bastante más elevadas y me merecen bastante fiabilidad, porque creo que en ellas no existe el margen de ocultación que se da en las otras» (228-229). L'estudi acaba amb uns quadres que sintetitzen la informació demogràfica sobre les distintes diòcesis. De València recull tant la població de les parròquies de la capital com la dels pobles de la diòcesi, incloent-hi cases i combregants, per als anys: 1610, 1617, 1622, 1645, 1663, 1675, 1732, 1819 i 1827. Quant al cas de Sogorb, només s'expressen les cases i abasta els anys: 1656, 1667, 1684, 1693, 1698, 1705 i 1885. Per fi, Oriola recollia els veïns i consigna les dades de: 1594, 1601, 1615, 1650, 1672, 1684, 1705, 1731, 1741, 1763, 1789, 1815 i 1827.

Finalment, es presenten cinquanta-nou làmines, on abunden les reproduccions dels llibres consultats, d'algunes de les seccions de l'arxiu i de distints documents, que tenen un enorme interès didàctic per a aquells qui vulguen aprofitar aquesta magna obra com a centre o part de curs de tercer cicle, així com per a l'especialista que només pretén consultar-la i així queda saciada la seva curiositat sobre la realitat material del document. A més, apareixen tres mapes de les diòcesis, corresponents a 1917, que ajuden a delimitar geogràficament l'espai abastat.

La transcripció de les relacions s'ha realitzat agrupant-les per diòcesi i són un perfecte exemple de professionalitat, dedicació i generositat científica. En una època dominada per la premsa i les avaluacions sexennals, dissortadament, no són molts els especialistes disposats a cremar setze anys d'investigació per enllestir una obra difícil d'editar per unes editorials -bona part de les institucionals incloses- obstinades en el màxim de les dues-centes pàgines.

Totes les relacions són escrites en llatí, a excepció de dues, redactades en castellà i corresponents als arquebisbes sant Juan de Ribera (1610) i Francisco Fabián y Fueyo (1778). Per altra banda, la seua successió cronològica palesa l'incompliment de l'obligació de realitzar les visites cada quatre anys. El primer volum recull les trenta-nou referents a la diòcesi d'Oriola (313-693): 1594, 1601, 1608, 1615, 1620, 1622, 1629, 1633, 1638, 1642, 1650, 1657, 1662, 1672, 1675, 1684, 1689, 1693, 1697, 1705, 1714, 1731, 1737, 1741, 1745, 1749, 1753, 1757, 1763, 1771, 1789, 1815, 1820, 1825, 1827, 1886, 1890, 1897 i 1899.

El segon, el més gruixut (695-1433), és dedicat a les quaranta-nou de l'arxidiòcesi de València: 1590, 1593, 1597, 1602, 1610, 1617, 1622, 1627, 1630, 1633, 1635, 1637, 1643, 1646, 1654, 1663, 1675, 1683, 1689, 1694, 1699, 1709, 1732, 1741, 1744, 1749, 1753, 1757, 1761, 1765, 1778, 1785, 1789, 1793, 1817, 1819, 1827, 1852, 1857, 1862, 1867, 1869, 1881, 1885, 1890, 1893, 1897 i 1900.

El tercer inclou les trenta-cinc relacions de la diòcesi de Sogorb (1439-1896), que compta amb la més primerenca: 1589, 1593, 1603, 1613, 1616, 1620, 1625, 1630, 1634, 1641, 1646, 1651, 1656, 1667, 1671, 1684, 1693, 1698, 1705, 1712, 1717, 1721, 1725, 1744, 1760, 1763, 1773, 1777, 1828, 1862, 1867, 1879, 1885, 1890 i 1898.

Tal com ja he indicat, la transcripció d'aquestes relacions és enriquida amb multitud de notes, que constitueixen una rica bibliografia temàtica sobre la història moderna del País Valencià, a la qual només trobe un petit defecte: una ordenació dels títols no especificada per l'autora, que no facilita com cal la tasca de consulta. Amb tot, són «peccata minuta» al costat de la ingent feina de recopilació minuciosa. D'altra banda, trobem referències a alguns dels esdeveniments més importants de la història valenciana, com ara la interpretació que fa sant Juan de Ribera de l'expulsió dels moriscos, en concloure així: «Considerando el arzobispo el grande peligro en que estava España mientras estos tan obstinados enemigos de la fee cathólica, ha dado infinitas gracias a la divina Magestad

por aver puesto en el pensamiento de su magestad tal resolución y dádole ánimo y esfuerzo para ponerla en ejecución, asegurando en esto el estado de sus reynos y de nuestra sancta fee en ellos, y assí a sido esta universal felicidad de que todos devemos dar las gracias a Nuestro Señor» (717). Així mateix, les grans calamitats dificultaven la tasca del visitador i, per això, l'austriacista fra Antonio Folch de Cardona, arquebisbe de València, estigué demanant pròrrogues i perdons per no efectuar les visites «por la incertidumbre y falta de correos que han constituido las novedades y acaezimientos de la Europa, y havien-do tocado tanta parte de estas turbulencias a toda mi diócesis...»; i aquesta no s'efectuà a l'arxidiòcesi fins al 1732 (1031-1071). Una situació similar va ocórrer amb motiu de la Guerra del Francès (1211-1254).

Per a facilitar la tasca de l'investigador i del curiós, l'obra es clou amb quatre útils índexs: l'onomàstic (1899-1913), el toponímic (1915-1947), el dels catorze quadres (1949) i el de les cinquanta-nou làmines (1951-1955).

Per finalitzar no em queda sinó agrair a la professora Cárce! Orti la seua paciència benedictina en transcriure un volum tan impressionant de documentació i en oferir-la amb un aparat introductori -on ha col·laborat el seu germà Vicent- i crític tan consciencios, aprofitable i acurat; a Arts Gràfiques Soler per haver demostrat un cop més el seu altíssim nivell en la delicada tasca de la composició tipogràfica; i al Servei del Llibre de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència -en especial a qui n'era director, Jesús Hugueta- per manifestar una sensibilitat inusual en patrocinar una obra d'aquesta envergadura, que només les institucions poden suportar i tanmateix no sol entrar en llurs polítiques editorials. En síntesi, un llibre que marca una fita fonamental en la recent historiografia valenciana i que, per tant, no pot passar desapercebut de l'especialista i en especial dels modernistes.

Vicent L. Salavert Fabiani

Jordi CANAL I MORELL, *Una vila catalana davant la mort. La pesta de 1650 a Olot*. Presentació: Antoni MAYANS. Pròleg: Joan BUSQUETS, Olot, Editora de Batet 1987, 128 pp.

L'autor qualifica el seu llibre de «nova història local», emmarcada i relacionada amb àmbits més amplis, basada en tota mena de documentació i plantejada amb sentit interdisciplinari (25-26). D'ací ve la presentació de les fonts, bàsicament d'Olot, Arxiu Parroquial de Sant Esteve, *Llibre d'òbits de l'any de la pesta*, completat amb registres d'altres sèries, amb l'Arxiu del Convent del Carme i amb l'Arxiu Històric Comarcal (30-32). Les primeres pàgines del capítol bàsic expliquen mèdicament la naturalesa de la pesta (37-42), recorden les successives falconades de pestilència sofertes en els segles XVI i XVII, que l'autor avalua en vora tres milers d'habitants a mitjan segle XVII (48-57), i així condueixen a la pesta pròpiament dita, la qual tingué un període incipient entre el 8 de juliol i el quatre d'agost del 1650, a partir del qual fou una explosió de mortaldats (61-70); estroncant-se la font principal, l'esmentat *Llibre d'òbits*, el 26 de setembre del 1650, una altra font permet de resseguir la línia general de l'epidèmia, el *Quadern d'Administració de l'Hospital*, a base del nombre de pans comprats cada dia, amb punta màxima de vint-i-tres el 30 de setembre (66). L'autor, distanciant-se del dr. Aliguer, contemporani de la malura, el qual assenyala la xifra de dos mil morts de pesta a Olot el 1650 (114), creu que el nombre fou de vuit-cents a nou-cents cinquanta (74), gairebé, doncs, la tercera part de la població; calgué ampliar el cementiri de Sant Esteve i crear el de l'Hospital (76-77); no mancaren els qui compliren la seva obligació d'assistir els empestats, «però en la majoria dels casos la por i l'egoisme eren directors» (86) i en conjunt augmentà el

sentit col·lectiu de culpabilitat davant Déu (87-90). En apèndix tenim relació nominal dels sepultats al cementiri de Sant Esteve durant els mesos de juliol, agost i setembre del 1650 (99-111), dues lletres dels jurats de Girona als cònsols d'Olot sobre la pesta (112-113), la ja coneguda nota del dr. Aliguer i una consideració relativa a l'onomàstica (115-116). Clouen el volum la bibliografia (117-123) i l'índex de noms (125-126).

La xifra de morts avançada per l'autor no sembla l'única possible: si establim la relació entre pans comprats per l'Hospital i morts durant els vint-i-sis primers dies de setembre tenim 258 pans, equivalents a 341 morts; per tant, els morts de tot el mes haurien pujat a 439, equivalents als 332 pans de tot el mes; sabem, d'altra banda, que a Sant Cristòfor les Fonts el mes de major mortaldat fou l'octubre amb vint-i-vuit sepultures contra les vint-i-dues del setembre (73), cosa que aplicada a Olot ens donaria 558 sepultats el mes d'Octubre; afegim-hi els setanta-nou sepultats dels mesos de juliol i agost i ja tindrem almenys 1076 morts; però a Olot seguí morint gent de pesta encara la nit del 23-24 de gener del 1651 (85), detall confirmat pel fet que a Sant Cristòfor els sepultats el mes de novembre foren set i els de desembre, dos; els set del novembre són, justos, la quarta part i els dos de desembre la catorzena part dels d'octubre, cosa que transportada a Olot ens dona cent trenta-nou enterraments el mes de novembre i trenta-nou el de desembre, xifres que fan pujar la suma a 1254. Afegim-hi els que moririen d'entre aquella «molta gent» (70) que fugí d'Olot a pobles de la rodalia. Tot plegat segurament s'acosta a la realitat i s'allunya massa de la xifra aventurada per l'autor.

Potser, doncs, s'ho hauria de tornar a mirar, justament a base de tots els elements de judici.

Josep Perarnau

Josep Maria T. GRAU I PUJOL, Valentí GUAL I VILÀ, Roset PUIG I TÀRRECH, *Noms i gent de la Conca de Barberà. (Limitacions i validesa de les sèries censals modernes)*, Barcelona, Rafael Dalmau editor 1990, 161 pàgs.

Aquest treball es centra especialment a contrastar les xifres de població que donen els censos de 1718 i 1787 per als pobles de la Conca de Barberà. Els autors l'han dividit en dues parts: la primera (pàgs. 11-97) forma pròpiament l'estudi apuntat, mentre la segona (pàgs. 109-160) aplega relacions nominals de veïns de pobles de la comarca, inèdites en molts casos. Per tal de verificar la validesa dels dos censos, els autors recorren a d'altres fonts, sobretot a registres parroquials, però també a capbreus, cadastres o escriptures notarials diverses. A banda de fer un breu repàs dels censos generals, formulen un seguit d'aclariments sobre el valor demogràfic de les altres fonts al·ludides. Sobre això, sobta un xic el fet de concedir el mateix valor demogràfic a un cadastre i a un capbreu (segons els autors, ambdós documents inclourien «la relació de veïns de cada poble i el nombre de cases»), essent, ben altrament, que un capbreu només relaciona els titulars de domini útil i no contempla aquells que només comptaven amb la seva força de treball, els quals, sí que, en principi, haurien d'ésser enregistrats al cadastre. A les pàgines 39-63 és feta l'«anàlisi local de les dades», diferenciant la Conca estricta de l'àrea de Santa Coloma de Queralt. Poble per poble, els autors contrasten les dades disponibles, amb algunes constatacions locals ben interessants i de signe divers. Així, hi ha pobles, on el cens de 1718 i col·laterals oculten efectius, mentre el de 1787 seria ben vàlid (Solivella), pobles on tots els censos serien netament defectius (Rocafort de Queralt), pobles on el cens de 1787 seria inflat (a la Serra de Prades) o bé tindria ocultacions del 100% (Santa Perpètua de Gaià), etc. Les constatacions locals, ja ho hem dit, són molt diverses, sense, però, valorar les derivacions a nivell comarcal que hom pot extreure de tot plegat (obligaria, per exemple, a redefinir el nivell del creixe-

ment demogràfic secular a la Conca?). Les conclusions dels autors remarquen el que ja deia Uztáriz al segle XVIII i que ha estat del tot present en el debat Vilar - Nadal (molt ben resumit i valorat per Ramon Grau i Marina López dins «Recerques», 21, 1988): el caràcter netament deficitari dels recomptes de població del primer vicenni del segle XVIII; i, d'altra banda, insisteixen en la necessitat dels estudis locals. El treball aporta també tota una colla de corbes de població, elaborades a partir de registres parroquials, però sense cap mena de comentaris ni els quadres amb les corresponents sèries xifrades.

Al darrera d'aquesta publicació hi ha una tasca molt notable de recerca documental. Els autors han consultat documents dels arxius parroquials de l'Espluga de Francolí, Montblanc, Solivella, Savellà del Comtat, Santa Coloma de Queralt i Vilanova de Prades; dels municipals de l'Espluga de Francolí i Rocafort de Queralt; dels comarcals de Montblanc i Valls; dels arxius històrics de circumscripció de Tarragona i Lleida; de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El profit tret del treball és fragmentari i provisional. Tot fa pensar i esperar que es tracta d'una publicació a mig camí d'una altra de més volada, d'un estudi de la demografia de la Conca de Barberà al segle XVIII d'un abast superior, portat a terme pels mateixos autors. Justament per això, és ben segur que aquest avanç pot aportar elements de reflexió interessants per a estudis d'aquesta mateixa mena sobre altres comarques.

Ramon Planes i Albets

Rafael d'AMAT I DE CORTADA, baró de Maldà, *Calaix de sastre (volum quart: 1798-1799)*.

Selecció i edició a cura de Ramon BOIXAREU (Biblioteca Torras Amat 8), Barcelona, Curial Edicions Catalanes 1990, 267 pp.

Poca cosa de nou es podria dir davant aquesta selecció de textos del *Calaix de sastre*, corresponent als darrers anys del segle XVIII (cf. ATCA, VI (1987, 371-373; VII-VIII (1988-1989), 355-357; i IX (1990), 402-406). Curiositats, menudències, petites i grans sorpreses no hi manquen, sense que deixi de predominar-hi l'estil enravenat, característic del baró. Estil minuciós, també, a causa de la gran quantitat de detalls i de petites anècdotes que va desgranant, però enravenat al capdavant, a causa de l'obediència absoluta que el seu estil manifesta envers la mentalitat i la normativa social de la seva classe, la qual cosa ha impedit que el *Calaix de sastre* fos un dels textos més personals de la literatura catalana anterior al segle XIX. El baró és tremendament convencional i quan surt de la convenció gairebé és que no se n'adona. Això no obstant, la grafomania de Maldà aconsegueix ara i adés de posar sobre el paper impressions prou vives, de primera mà, de la manera de viure de la noblesa barcelonina -dir catalana seria inexacte- durant la segona meitat del segle XVIII. I a mesura que avança en edat, el baró es torna més àgil escrivint, fa progressos en el seu ofici d'escriure -no en fa, ai las!, en la manera de veure la vida-, la qual cosa el porta de vegades a estampar retrats i observacions plenes d'amenitat: «L'Indiote és un mosso molt galant i 'bisarro', d'una edat de vint-i-nou a trenta anys; és d'una estatura més que regular, té la fisonomia molt agradable, blanc del cutis i encarnat de 'rostre'. Se manifestava amb molta presència d'esperit, de modo que no pareixia anar pres, sinó com en triümf, sent molt de notar esta circumstància, no regular a un reu a qui se li han atribuït crueltats i maldats grans. Però s'ha dit que lo dit Indiote se defensava molt bé d'elles, dient que eren equivocades i que sols tenia lo delictes de contrabandista; lo que, de ser cert, no deixarà de valer-li lo sagrat. I en tal cas se veuria haver-se equivocat, i en algun modo propassat la justícia en sa rigorosa presa. S'ha dit també que a l'arribar a la presó ell mateix se desfèu les manilles amb admiració dels que l'acompanyaven i 'pasmote' d'un soldat, que digué que aquell 'no era hombre, sino diablo'» (158).

El 26 de juliol del 1799, el baró fa referència a la seva manera de treballar en l'interminable dietari: «Començo la relació del passeig a Mataró, borrador en est llibre miscel·lànea, lo que serà en 'limpio' en lo tomo VI que intitulo *De les set sivelles*, millor diré, lo de continuació de relacions de festes majors i viatges» (201). Més endavant es refereix a lectures del *Calaix* a un auditori de la seva classe (217) o a masovers seus (238) precisament d'algunes pàgines que constitueixen el bloc unitari més gran d'aquest volum: les obres fetes a casa Cortada amb motiu del doble casori de la filla i del fill del baró, i la narració d'aquest esdeveniment nupcial, on el baró és tan exacte com prolix i escriu més enravenat que mai. Decididament, les millors pàgines del baró són les que dedica a l'observació de la vida quotidiana: «Està a arribar de Madrid el fill, cadet de guàrdies espanyoles, Josep Maria, ab llicència. I, no havent-li provat bé la carrera que ha pres, no havent pogut entrar en el compliment de sa obligació en lo reial servei, per sa indolència i molt curt de talent, deixant-lo inhàbil per prosseguir-lo, vindrà com novici d'algun convent de frares, que no té intenció de professar o voler ser frare; no quedant-li, després de fetes les caravanes, sent novici de la religió de Malta, que professar, a voler, per no quedar-se una enza tota la vida; havent deixat aquesta carrera militar sens casi reflexió, sí que més prest a la babal·là, com s'ha vist; havent-nos Jo. Maria fet quedar mal, i a mi principalment, com a pare. I tot quant s'ha gastat per ell, en equipar-lo d'uniformes i demés de sombrero ab galó de plata i espasa ha estat com si s'hagués llençat al carrer» (60-61); «I cop de tarumba, dins i fora de l'hostal, després de ben afartats, i el porró de vi a 'tente bonete', a més del fumigatori de tantes pipes, per omplir tot allò de fum i pudor de les més de les boques de tant mosso com hi ha. Corresponent lo fum dels cigarros en hostals i vivendes de soldats, i no a cases de cavallers, que més de quatre d'estos ja s'hi fan en fumar lo cigarro, com los mossos, a cara descoberta, i no en algun racó, amagats, tenint-ho per parcialitat los fatxendes d'estos temps, tocats alguns del contagi gavatx» (95); «En lo nou passeig de la Rambla s'està destruint, a força de barrinades i de magalls, una murada vella soterrada, ab sos fonaments, que per estar en lo mig i extrem del passeig, a la part de Santa Mònica, impedeix lo plantiu d'algun arbre que allí correspon, segons la filera d'arbres que ja s'han plantat. En la fortalesa i durícia de sa obra se veu quan bé se treballava antiguament, a diferència del gust del dia, que és de poca consistència» (163).

Una de les pàgines més interessants i, a la vegada, informatives d'aspectes de la vida barcelonina d'aquella època en aquest volum és la que el baró dedica a descriure les tertúlies polítiques que ell coneixia (165-168), a través de la qual sabem que el seu llibreter era Agustí Roca, afincat al carrer de la Llibreteria (167); aquesta relació s'acaba amb un paràgraf d'una vivor indiscutible: «Anem per últim a finalitzar l'observació de les tertúlies en la que tal vegada és la més freqüentada i més numerosa en tota classe de concurrents, que és en lo carrer de la Boqueria, en casa -'digo', per equivocació, en los Escudellers- en casa d'un apotecari dit senyor Lluís, home sec i alt, que porta cota llarga, molt aficionat e instruït en notícies, podent-se dir lo catedràtic de primes, pues ell presideix entre aquells tertulians parlant de guerres i assumptos polítics ab tanta afició que se li eixuga molt sovint la boca, cansant-se, lo pobre, principalment quan s'enfervoritza contra los gavatxos, als que mira com comuns enemics. Aquesta, pues, és la tertúlia que es pot dir la més principal de les que tinc notades i en la que, segons relació de subjecte fidedigne, reina lo millor gust, la més fina crítica i la més sana conversació en los assumptos que es tracten de notícies» (168).

A part dels nombrosos noiets que el baró coneix i li agrada de tractar, les cerimònies religioses i les festes majors a les quals assisteix, els insults que li mereixen regularment els francesos i totes les petites i grans notícies de la quotidianitat, poca cosa de més gruiu ofereix aquest volum del *Calaix*. Amb tot, a mesura que avancem en la lectura d'aquesta vasta selecció, s'imposa l'evidència de la riquesa del lèxic català del baró, tant pel que fa a mots com a expressions idiomàtiques. Aquesta obra es revela un rebost considerable de

la llengua abans dels reculls i de la recuperació vuitcentista i s'hi troben mots desconeguts de l'Alcover-Moll i de Coromines: «flantum» (21, 81), «mòdit» (83), «xaraboll» (84), «apetus» (92), «potablè» (*ib.*), «gregura» (96), «estoll» (120), «pestarà» (218), etc.

No podríem passar per alt les repetides al·lusions que en el volum present hi ha al músic i guitarrista Ferran Sorts, pel qual el baró no tenia gaire simpatia, tot i apreciar-lo com artista (100, 149). També apareix fugaçment el nom d'un altre músic, Manuel Maimir, autor del drama *Lo judici universal*, que el baró escoltà a Sant Felip Neri (22-23). També seria una omisió greu no consignar que en aquest volum apareix més d'un cop el nom de Tomàs Solanes, «famos acadèmic de pintura», que modelà una estàtua d'Àpol·lo per al jardí del baró i pintà el saló, els sostres dels «estrados» i alguna coseta més a casa Cortada (29-30, 132, 135). Com també s'ho val d'annotar que el baró pintava i tenia quadres de paisatges pintats per ell en la seva habitació (122, 139). Ja sigui en la descripció de les reformes que fa a casa seva, ja sigui quan pondera els mobles que fa construir per als nuvis fills seus, en aquesta part del *Calaix* el baró es mostra entès en qüestions artístiques i traça un quadre que no pot ser més suggestiu del que era en aquell temps la casa d'un aristòcrata barceloní.

Finalment, consignarem una raresa, un estrany rumor recollit pel baró: «Se diu que Sa Santedat disposà fos conduït i enterrat son cadàver en la primera catedral d'Espanya, que es creu serà en Gerona, per ser la més immediata a França» (226). El papa difunt a qui es refereix Maldà és Pius VII, i sobre el rumor apuntat, que d'altres més entesos hi diguin l'última paraula.

Jaume de Puig i Oliver

FRANCISCO MARTÍ GRAJALES, *Ensayo de una bibliografía valenciana del siglo XVIII. Descripción de las obras impresas en Valencia en dicha época con un apéndice de documentos inéditos referentes a autores y tipógrafos*. Prólogo de Ricard BLASCO (El temps ordit 2), València, Diputació 1987, X i 1232 pp.

Acabada, però inèdita des del 1917 (1), l'obra recentment publicada per la Diputació de València constitueix una font d'informació riquíssima i per tant indispensable per al coneixement de la producció editorial valenciana del segle XVIII, un segle que les investigacions dels darrers anys demostren haver estat d'una vitalitat més que considerable, extrem confirmat per la compilació bibliogràfica que ens ocupa. Justament Martí Grajales considerava el seu assaig bibliogràfic com a manifestació de disconformitat amb «cuantos denigran la decimotava centuria» (16; cf. 5). Els treballs dels darrers decennis li han donat la raó i la seva obra figura més que dignament en la companyia de les que han contribuït a la valoració d'aquell segle. La introducció (4-16) podria haver constituït un primer pas en el redreç de la valoració del XVIII valencià. Amb el pròleg, Ricard Blasco contribueix a mantenir viva la figura de Martí i Grajales i a recordar-ne l'obra publicada (VII-X).

En la introducció, l'autor precisava els límits del seu treball: «Nuestro intento no es hacer una obra acabada sino reunir materiales para que con más medios y mayor inteligencia otros la realicen...» (4-5), contribuint d'aquesta manera a l'existència d'un «inventario, cuanto más detallado mejor, de todo lo que salió de las prensas valencianas» (4). Afegirem que es limita a les publicacions eixides d'imprentes de la ciutat de València i que, en comparació d'altres obres bibliogràfiques publicades en el segle XVIII o en temps posterior, el seu recull no s'ocuparà ni d'autors ni d'impressors o imprentes, sinó de les publicacions com a tals.

Tal com indica el sots-títol, l'obra és dividida en dues grans seccions: la dedicada a

la descripció dels impresos (17-780) i la destinada a aplegar documentació sobre autors principalment (781-1216); i completada amb una taula dels autors citats (1219-1226).

La descripció dels impresos presenta dues formes: quan l'autor ha tingut accés a un exemplar de l'obra en qüestió, en copia la portada completa (sense, però, indicar la separació de línies), després de la qual, en tipus més menut, ofereix informació complementària com és ara tamany, pàgines, escrits anteriors al cos de l'obra, sobretot si són d'autor divers, com són els judicis sobre l'obra o les poesies dedicades a l'autor amb motiu del seu part; en algunes ocasions són reproduïts fragments que semblen de particular interès, com és ara la poesia llatina dedicada a la xocolata per Gregori Maians i Siscar (137-141) o l'enumeració d'obres de Carles Ros posada per ell al començament de les seves *Cualidades y Blasones de la Lengua Valenciana*, del 1752 (269-272), a la qual ens tornarem a referir; cada presentació d'una obra s'acaba amb l'enumeració de les biblioteques, de les quals l'autor sabia que posseïen algun exemplar de l'obra en qüestió. Quan, però, l'autor no havia tingut accés a cap exemplar, copia al peu de la lletra allò que troba en els bibliògrafs anteriors a ell.

El conjunt de notícies aplegades d'una de les dues maneres acabades d'indicar és disposat per ordre cronològic d'anys d'edició i dividit en cinc volums: el primer és format per dues-centes setanta-sis fitxes corresponents a unitats impreses del 1701 al 1740 (17-182); el segon consta de dues-centes quaranta-una fitxes, corresponents als anys 1741-1761 (183-343); el tercer va del 1762 al 1772 i consta de dues-centes seixanta-nou fitxes (345-486); el quart s'estén del 1773 al 1789 i conté dues-centes noranta-vuit fitxes (487-631); finalment, el volum cinquè conté tres-centes setze unitats i abasta els anys 1790-1800 (633-780).

Val a dir que aquesta recopilació de mil quatrecentes edicions valencianes del segle XVIII no és completa. Si ens entretenim un moment a cercar en els corresponents anys d'edició els títols assenyalats per Carles Ros en les pàgines de l'obra suara esmentada, ens adonarem que els llibres que porten els números 4, 7 i 8 en la pàgina 270, no figuren al lloc corresponent; si, doncs, Francesc Martí Grajales hagués aplicat a les citades indicacions el mateix criteri que usà en relació a les obres només conegudes per informació d'altri tindriem entre les edicions del 1734 la *Norma breve, por la que los valencianos sabran escribir medianamente la Lengua Castellana según el uso más recto...*, València, Imprenta de Joseph Garcia; entre les del 1739, *Breve Diccionario, Valenciano-Castellano*, sortit de la mateixa impremta; i entre les del 1751, *Breve explicacion de las Cartillas Valencianas*. I no és pas aquest l'únic cas, ja que tampoc no figura entre les obres impreses a València el 1780 l'edició dels tractats de sant Pacià, bisbe de Barcelona, realitzada per Vicent Noguera, tot i que aquest nom figura en la taula d'autors per la seva presència en la recopilació documental (1223; cf. 1028-1030).

Amb limitacions, doncs (a les quals s'han d'afegir les reliscades en el llatí: «...serranum, flatio,... [25, núm. 17]; «...Baptistanum...» [110, núm. 170] i no són pas les úniques), aquesta primera part és valuosa per allò que conté, tot i que calgui doldre's que no sigui més completa.

Tal com ja hem indicat, la segona part és un aplec documental relatiu a cent quaranta set persones, en general autors, aplec constituït principalment pels successius graus acadèmics i els posteriors nomenaments per a càrrecs de la Universitat, però també per tota altra documentació existent a l'AMV, per tant relativa a relacions entre l'interessat i la ciutat, on es pot trobar constància d'allò que aquesta pagava pels diversos serveis o per a la publicació d'algunes obres. En certs casos, l'aplec documental és considerable: el de Gregori Maians, per exemple, ocupa les pàgines 965-994, el de Francesc Pérez Bayer les 1057-1074, el de Tomàs Serrano les 1165-1186, el de l'impressor Benet Montfort les 1004-1011.

La nostra recensió no seria completa, si no esmentéssim les edicions en llengua catala-

na i aquelles, en les quals consta per les notícies de Martí Grajales que contenien quelcom en valencià. Salvada sempre la possibilitat d'error, les impressions en llengua catalana serien quaranta-vuit; en dotze d'altres hi hauria quelcom (alguna poesia, algun fragment) en la mateixa llengua. Del sermó de la pàgina 285, núm. 142 consta que fr. Lluís Vicent Mas el pronuncià en valencià, perquè les constitucions de la Confraria de Sant Vicent Ferrer ho imposaven; l'edició, però, és en castellà. Crida particularment l'atenció en un moment en el qual les denominacions «llemosí», «català» i «valencià» són tan discutides, el títol de la pàgina 282, núm. 136: *Coloquio en lemosín...*, on «llemosí» qualifica sense cap mena de dubte el valencià que hom parlava l'any 1755. En un altre camp, és digne d'ésser esmentat el llibre de Josep Villarroya, en el qual nega a Jaume I la paternitat literària «de la Cronica o Comentarios que corren a su nombre». (752, núm. 255); o, per raó ben diversa, la *Relación de los reos, que salieron al Auto particular de Fe, que el Santo Oficio de la Inquisición... celebró...* l'any 1721 (85, núm. 125).

La tipografia i l'enquadernació arrodoneixen un conjunt que cal agrair vivament als responsables de l'edició i a la Diputació de València.

Josep Perarnau